Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканын ниитилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдын август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 39 (15013) ◆ 1993 чылдын март 2, вторник · Солунга ат салган шагы 21.45. Садар өртээ 4 рубль

Хүннүң МЕДЭЭЛЕРИ

БҮГҮ ТАЛАЛЫГ ХЫНАЛДА

Тыва Республиканың Иштики херектер министерствозунуң 10 кижиден тургустунган бөлүү Улуг-Хем район чагыргазының иштики херектер килдизинин ажылынга бүгү талалыг хыналдаңы чорудуп, четпестерии эдер талазы-биле боттуг дузаны көргүзүп эгелээн.

ИХМ-ниң эргелеп башкарылга организастаар албаның начальниги, милициянын полковниги Раиса Дмитриевна Нугис баштаан бөлүк иштики херектер килдизинин ажылдакчылары-биле хуралды эрттирген болгаш кандыг ажылдарны чорударын хуваажып алган. Олар бөгүнде районнуң ангы-ангы суурларынче аттанып-кан. Кылып чоруткан ажылдарның түнелии март 6-да чугаалажып көөр болгаш оон ажылынга Тыва Республиканың Иштики херектер министри В. Б. Кара-Сал киржир.

ЧАҢЧЫЛ ЁЗУГААР

Айның бир дугаар неделязының вторникте чаңчыл ёзугаар Бай-Тайга район чагыргазының харыысалгалыг ажылдакчылары сумуларже үнүп, бөгүн Ээр-Хавак девискээринче тускай үнүүшкүнү кылыры-биле чорупкан.

Үнүүшкүнүн киржикчилери малчын коданнары, сүт-бараан фермазын кезип, Президентизинин, Чазактың база район чагыргазының доктаалдарын, шиитпирлерин чонга таныштырар сорулгалыг. Ол ышкаш чонуң социал камгалалын өөрөп көрүп, пенсионерлерге, инвалидтерге, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге дузаны чедирер. Бо ажылга районда тургустунган «Идегел» кижизидилге төвү улуг дузаны көргүзүп турар. Ында колдуунда социал педагогтар болгаш херээженнер төвүлелдериниң төлээлекчилери хаара туттунган болгаш чурттакчы чоннуң кижизидилгезинге хамаарышкан боттуг ажылды чорудуп келген. Ол ышкаш айның үш дугаар неделязының вторникте удуртукчу кадрларның өөредилгези доктаамал эртип турар. Анаа эргехоойлу, экономика айтырыгларын чугаалажыр болгаш ол талазы-биле арга-дуржулга солчур.

Херээженнериң ыдыктыг байырлалы — Март сести таварыштыр ажылдарны кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы Ч. А. Саая организастап чорудуп эгелээн дээрзин район чагыргазының херектер эргелелиниң даргазының оралакчызы Салбак Допул редакцияга телефон дамчыштыр дыннаткан.

(Бистин корр.).

РАЙОННАР СОЛУННАРЫНДАН

АЖЫЛЫНГА ҚЫЗЫМАК

Валерий биле Анна Монгуштар Бай-Тайганың «Бай-Тал» совхозка хойжулаа-ла, дөрт чыл четкен. Эрткен чылда чүске онааштыр сезен беш хураганны менди алганнар. Оларның кайызы-даа ажылынга кызымак.

Бо кыжын оларның хойлары мартта хураганнаар. Белеткел ажылы оларда бедик дениелдиг. Сараатгаан көк сиген-даа бар. Кажаалар чылыг. Кадарган хойлары семис-шыырак. Бо малчыннар чүс башка онааштыр чүстен эвээш хураганны алыр сорулгалыг.

ӨӨРҮШКҮЛҮГЛЕР

Барыын-Хемчикте «Хемчик» аттыг кооперативтер каттыжышкынының малчыннары Чакын Салчак биле Бичиникыс Доңгактың кадарган хойлары мээстерде одарлаан чоруур. Дуржулгалыг малчын Чакын Салчак хойларының чаныңга манап, хайгаарап хүнээр. Чүстен чүс-чедир-даа хураганны алза чүл деп малчыннар сүмелешкен. Ам оларның кадарган хойлары хураганнап эгелээн. Ийи чүс ажыы төрээн. Хураганнар тодуг-догаа, баштайгылары дешкилежи берген. Хойжулар күш-ажылчы чедишкиннериден өөрүшкүмаңнайлыг ажылдап турарлар.

ШЕВЕРЛЕРНИҢ АЧЫЗЫНДА

Кызыл-Мажалыкта боторуулга-чарылгалыг септелгетудуг эргелелиниң тудугжулары Кызыл-Мажалык суурда он сес аал чурттаар ийи хөлөг чаа бажыңны тудуп, ажыглалда киирген. Ол улуг тудугну ажыглалда киирген шеверлериин аттарын чаа бажынче көжүп киргеннер бедик үнелеп, алап мактааннар.

Шеверлериин ачызында бедип үнген бажыңче Кызыл-Мажалыкта күш-ажылдың хоочуннары, пенсионерлер, хөй уругларлыг өг-бүлелер, тускай эртемниглер көжүп киргеннер.

(«Хемчиктиң сылдызы» солундан).

ГАРМОШКАНЫ АЛГАШ...

Өөрүде Торгалыгның малчыннары кадарган малын кадык өстүрүп, шалыпчы ажылдаарынга тура-соруктуг. Ында Чозаның малчын бригадазынга Шагаа эрттирген. Хойжу аалдар манчы-хуужуурну быжырып, аңаа делгедилер. «Торгалыг» совхозтуң дирекциязы Шагаа байырлалын эрттиреринге дузалады. Малчыннардан аныяктар-даа, хоочуннар-даа даглардан чүнгулап баттылар. Кажык ойнаарын, тевектээрин-даа организастаан.

Хандагайтының агиткультбригадазы келгеш, хөглүг оюнарлыг концертти бараалгатты. Саида Монгуш, Роза Монгуш ээргиштелдир самнап бердилер. Герман Куулар-ның болгаш оон өске-даа боттывынгыр аныяктарның оюнбаштак көргүзүлгерин малчыннар магадап көргеннер.

Аңаа тыва кожамыктарның, тывызыктарның конкурстарынга хойжулар идепкейлиг киришкен. Малчыннар Иван Донгак биле Түлүш Кертиктиң чараш ырызын, Михаил Билчээкейниң күүселдезин көрүкчүлер магадаан. Чоза хойжу бригаданың бригадири Кончук Даш-оол гармошказын алгаш, кожамыктай бээрге, киржикчилер оон-биле кады ырлаан. Ыры, шүлүк, кожамыктар конкурузунуң киржикчилериниге агиткультбригаданың шанналдарын тывыскан.

Н. НОРБУ.

Эрзинден медээлер

МАССАЛЫЫ-БИЛЕ ЭГЕЛЭЭН

Эрзин районнуң ажылагыйларында хой оолдаашкыны массалыы-биле эгелээн.

Районнуң улуг ажыл-агыйларының бирээзи — «Чаа орук» совхозтуң малчын коданнарында кыштың эң харыысалгалыг үези келген. Сөөлчер бригадазының малчыннары Кызыл-оол Допданович болгаш Санмаа Ивановна. Енданнар бо чылын төрүүр 290 баш улуг хойну бөгай эвес кыштагладып турар. Хоочун малчыннарның коданында амга чедир 100 ажыг хой оолдапкан болгаш хураганнары менди.

Малчын коданнарның девискээринде хар улуг-даа болза, ажыл-агыйның удуртулгазы, специалистер байдалды доктаамал хайгаарап, мал чемин, суг болгаш өскедаа чугула үүлдер-биле малчыннарны хандырарынче улуг кичээнгейни угландырып турар.

И. ШАГДЫРЖАП АТТЫГ КУБОК ДЭЭШ

БАЙ-ДАГ. «Чаа орук» совхозтуң дирекциязы, профэвилед комитеди болгаш ортумак школаның коллективи база районнуң спорт комитеди И. Шагдыржап аттыг кубок дээш волейболга, шыдыраага болгаш тыва хүрешке республика чергелиг маргылдааны эрткен суббота, воскресенье хүннеринде организастап эрттирген.

Маргылдаага Эрзин районнуң ажыл-агыйларындан, күш-ажылчы коллективтерден, Кызылдан болгаш «Шамбалыг» совхозтан хөй спортчулар киришкен.

Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдаанын түннелиинде «Нарын» совхозтуң төлээлери ниити сан талазы-биле бирги черии ээлээш, шанналга кубокту, вымпелди болгаш иртти чаалап алган.

Кызылдың автоорук техникумунуң найыралдыг командазы ийиги черии ээлээш, акша шанналын, вымпелди база хүндүлел бижиктерии алган. Бо команданың волейболист кыстары кымга-даа уттурбайн, бирги черии бүзүреллии-биле ээлээн.

Тыва хүреш маргылдаазынга 30 хире спортчу киришкен. Аңаа Ленин аттыг совхозтуң аныяк малчыны Орлан Кунужап шүүлген. «Шамбалыг» совхозтуң малчыны Владимир Монгуш болгаш Кызылдан Эрес Баян олар ийиги-үшкү черии ээлээн.

(Бистин корр.).

КЫШТАГЛААШКЫН: *байдал кандыгыл?*

АРГА-КУРЛАВЫР, ТУРА-СОРУК БАР

Февраль айда малчыннарже ээлчеглинг үнүүшкүн үезинде Чадаана хоорайдан бистиң бөлүүвүс «Тыва» коллективтиг бүдүрүлгениң конторазынга ук ажыл-агыйның шээр мал бригадири, мал ажылынын тускай эртемниглери-биле каттыжып, ийи ангы кылдыр үстүп алгаш, малчыннарның ажылижин, амыдыралын билип, оларга херек дуза чедирери-биле чоруптувус.

Теве-Хаяның чонундан депшиттирген район Совединиң улус депутады, Чөөн-Хемчик районнуң хереглекчилер ниитилелиниң баштаар черииниң даргазынга удуртқан бистиң бөлүк эң-не баштай Шат-Ужунда аныяк малчын Роман Саттын кыштаанга келдивис. Бо малчын дузалакчы кадарчызы — дунмазы Сергей Сат-биле 310 ирт кадарып турарлар. Иртерге чиртир сиген, сулазы эвээш эвес бар, одар-белчиир четчир, автосадыг, солун, сеткүүл, кижи, мал эмчилери доктаамал кээп турар. Арыпбаксыраар хире 6 иртти одарже үндурбейн, тургузу азырай берген.

Ынчалзажок бо малчыннарны дүвүредип турар айтырыглар база бар чорду. Эвээш-даа болза, маагылыг ирттер тыптып келген, ону ажыл-агыйнын мал эмчилери-биле кады демнежип эмнеп турар. Малчынарның алыр шалыны эвээш, дөңгүп-ле 2 мүн рубль ашса ажар. Ол эвээш акша малчыннарның хереглелинге чедишпес, 1992 чылдың декабрь, бо чылдың январь айның ажыл төлевирии албаннар. Роман Саттың бодунуң өө чок, угбазының өөнде чурттап олурар. Ажыл-агыйның удуртукчулары бо чылын өг тып бээрин хүлээпген, аңаа-ла идегеп орар малчыннар болду. Кыштагда чурттарга бажыны туттунмаан. Ынчангаш аныяк малчынар соок өгде амыдырап орарлар. «Тываның» удуртукчулары малчыннарга бажың тудуп бээр дээш, бар-ла арга-курлавырларны ажыглаар болза эки.

Даш-Баарында малчын Валентин Донгак 400 ажыг сергени, 90 эр хураганны кадарып турар. Бо малчында улугла бергедээшкиннер чок, кыштан малды хүр-менди ажырарынын аргалары бар.

Чолдак - Хову - Бажында малчын Олег Байыр 688 сергени кыштадып турар. Сергелерде арып-доруп баксыраан мал чок. Ынчалзажок элээн каш серге каш хонук бурунгаар кара өтпек өдүп, ижин-шөйүндү аарыындан аарып эгелээн. Бистин-биле кады чораан шээр мал бригадири Алексей Ховалыг суурга барган дораан бо малчынче эм-таңныг мал эмчилерин чорудар болду. Бо кыштагга бир бажыңны оор алган. Черле ынчаш бистин районда малчыннарның кыштаан оорлаар чорук аваа бир чаңчыл апарган. Район чагыргазының ИХК-ниң ажылдакчылары кыштаг оорларын илередип тывар талазы-биле шыңгыы хемчеглерии албас болза, оорларның, шынап-ла, «бажы эттенип» барган.

Белдир-Шатта малчын Михаил Куулар, 360 иртти, 41 кошкарны, төрүүр 220 хойну кадарып турар. 50 ажыг хой оолдаан, 3 хураган ижин-шөйүндү аарыындан хораан. Кыштагда мал чеми четчирибиле бар.

Бо малчынны дүвүредип турар чүве хой кажаазының иштиниң өл-шык болуп турары. Бис чеде бээривиске, малчын чаасканн кажаа кырының харын черже дүжүр эшкен тур. Бригадир Алексей Ховалыг даарта дораан малчынга дузалажып, хой кажаазының кырында доңган хар эшчир шефчилерии чорударын даанды.

Теректиг-Чарыкта кыштап турар улуг кадарчы Юрий Монгуш өөнүң хереэжен ээзи Люба Монгуш, дузалакчызы Семис-оол Монгуш шупту аныяктар. Олар төрүүр 285 хойну кыштан хүр-менди ажырып турар. Бо малчыннарның өдек-кыштаа-даа, бажың-балгады-даа арыг-силиг, телевизор, хеп чуур машина дээш, өске-даа чугула эт-хереклелбиле бүрүн хандыртынган улус болду. Олариын 285 хоюнун 280-и оолдапкан, хураганнары аарыг-аржык чок, онча-менди доругун турар. Бо аныяктар бо чылын малдың чаш төлүн камгалап аар талазы-биле бедик көргүзүүлүг болуур бис дээрзинге бүзүреллиг улус чорду.

Ак-Хаяда Сергей Түлүш 600 ажыг сергени кадарып турар. Сергелериниң аразында кырый бергеннери база бар. Элээн каш сергелер ижин-шөйүндү аарыындан аараан. Ону дарый эмнээри чугула апарган. Бо малчынның хөмүр-дажы төнер четкен. Шээр мал бригадири бо каш хонуктарда малчынга хөмүр-дашты дүжүртүрүн аазалы.

Районда чонну ажылга тургузар төптүг директору, ТР-ның Дээди Совединиң Даргазының Чөөн-Хемчик районда дузалакчызы Николай Саттың бир бөлүү ол-ла хүн бо ажылагыйның 6 малчыннарының коданнарынга четкеннер.

Оларның баргаан малчыннары кышты хүр ажып турарлар. Ынчалзажок малчын Оюн-оол Доңгактың иртери кодурлап, а хойжу Доржу Доңгактың коданында ижин-шөйүндү аарыындан аараан, 8 хураган өлген. Хураганнарга чиртир чымчак көк сиген херек. Ол ышкаш малчыннар Солун-оол Ховалыг, Чечек Сат, Досум Доңгак дээш, өскелер-даа оларның-биле сүмележип, дугурушпайн сиген кезер шөлдерин, чайлагларын Теве-Хая көдээ Соведи арат ажыл-агыйлыгларга берипкенин хомудап турарлар. Малчынар-биле харылзаа чок ажылдап турарынын херечизи бо эвес бе. Ам чаргычаалы кылыры орайтаан. Арат ажыл-агыйлыглар бүгү-ле документилерии хоойлу-дүрүм ёзугаар кылып алган. А ажылагыйнын малчыннарының сиген кезер шөлү, мал одары эвээжээн.

«Тыва» коллективтиг бүдүрүлгениң удуртулгазы малчыннарны, таныыылдарны бо оорсук көвүдээн үеде боо-монгубиле хандырар айтырыгны шиитпирлеп турар. 9 боону таныыылдарга, малчыннарга ону алырының чурумун барымдаалап, үлеп берген. Малчынар хола, дарыны автосадыгта садарын дилеп турдулар. Бо талазы-биле депутат П. Х. Монгуш чогумчалыг хемчегни алыр болган. Бистин чораан малчыннарывыс депутады П. Х. Монгуш оларның чагыларын болгаш өске-даа чугула дилеглерии чогумчалыы-биле шиитпирлээр дээш бар-ла хемчеглерии ап келгении мактап чугааладылар. Ам база олар депутадыңа хөлүн эрттир, аар өртектиг эвес идик-хеп, аъш-чем аймаан, ат дериглерии, лаа, деиперии чагыырга, ол демдеглеп ап, чоокку үеде тып бээрин аазады.

«Тыва» бүдүрүлгениң мал бригадирлери, тускай эртемниглери кыштаглаашкынны эки эрттирип, малдың чаш төлүн чидириг чок камгалап аар дээш бар-ла хемчеглерии ап, кызымак ажылдап турарын демдеглээр апаар. Кодур, ижин-шөйүндү аарыгларын эмнээр, малчыннарга сиген, сула дээш, өске-даа херек мал чеми чедирер ажылдар чоруп турар.

Бистин чораанывыс «Тыва» бүдүрүлгениң малчыннарында, мал бригадирлери, тускай эртемниглери-даа Чадаанада Байыр Ооржактың удуртуп турары мал аарыгларынга удур демисел чорудар станциянын ажыл-чорудулгазын, ажык-дужүүн орта билбес бис, оларның боттуг дузазын көрүп көрбээн бис, бо организацияның ажыллакчылары ажылүүле бүдүрүп-ле турар улус ыйнаан, ынчалзажок олар бистин ажыл-агыйга кээп, кодур аарыы дээш, өске-даа халдавырлыг аарыглар узуткаар талазы-биле дуза кылып, ажылдан кээп көрбээн дээрзин чугааладылар.

Бо үнүүшкүн үезинде Н. К. Сат малчыннарга референдум, соңгулда болгаш ТР-ның Президентизи Ш. Д. Ооржактың айыткалының, Чазактың өтө-дунуң дугайында лекция, беседаны кылып, малчыннарның сонуургаан айтырыгларына тодаргай харыылары берген.

«Тыва» коллективтиг бүдүрүлгеде 7 кодан 1693 төрүүр хой бар. Бо хүннерге чедир 900 хире хой оолдаан, 800 ажыг хураган камгалап алынган, 20 ажыг хураган янзы-бүрү чылдаганнардан өлүп хораан. Эрткен 1992 чылдың бо үезинге деңнээрге, улуг-даа, чаш-даа малдың өлүп хораар чоруу бо чылын эвээжээн.

Ажыл-агыйның «Чимис» СБФ-зында 78 инектиң 32-зин саар. Саанчылар хүнде-ле бир инектен-не 5,4, азырала инектен 2,3 кг сүттү саап ап турар.

Семиртилге шөлүнге ажылдап турган Монгун-оол Мадыр-оол 16 шарыны чидиргеи. Бо талазы-биле истелгени ИХК-ниң ажылдакчылары чорудга берген. Даанган ажылынга ээ-харыысалга чок кижилер ажыл-агыйынга мындыг улуг караажа-когаралды чедирер боор-дур. Ынчангаш хайы-даа ажыл-агыйның удуртунчулары кадрлар айтырыын шиитпирлеэрде хынамчалыг, бодамчалыг болуру чугула.

Бо ажыл-агыйда сиген 275, сенаж 1480, витаминнер сиген далганы 42, мал чеминге ажылдаар тараа культуралары 340 тонна арткан. Оларны камналгалыг чөп ажыглаар болза, малды кыштан бергедеткейн ажырып болуруңуң аргалары бар. Ол ышкаш Өөрүгүн Ак-Чыраа коллективтиг бүдүрүлгеден 200 тонна хымыгышты садып алган. Ам ону эккеп алыр айтырыгны дарый шиитпирлээри чугула апарган. Чүге дээрге ук ажыл-агыйның сиген сөөртүр «КамАЗ» маркалыг машиназы үрелген.

Эрткен чылга болаарга, «Тыва» бүдүрүлгеде мал кыштаглаашкынының байдалы багай эвес эртип турар дээрзин үнүүшкүнүн киржикчилери демдеглээн. Үнүүшкүн үезинде илереттинген четпестерии бүрүнү-биле кыска хуусада эдерии ол ажыл-агыйның харыысалгалыг ажылдакчылары дузаларынар. Оларда ындыг арга-курлавыр, шиитпирлиг тура-соруг бар. Байдал эки-ле дээш сула-салдынып болбас, мурнууста частың шылгалдазы база бар. Ол биске та кандыг «белектериз» сүмүп кээр чүве, билдинмес-тир.

Мерген-Херел МОНГУШ.

САЛГАЛ ДАМЧААН ЧАЯАЛГА

Россияның Күрүне шанналының лауреады

Бай-Тайга. Шынап-ла, кайгамчык бай, байлак оран. Бойдус чурумалы чараш, арга-ыяжы, эм шынарлыг аржаан суглары, эртинези элбек, мал-маганы, аң-кужу, балык-байлаңы, кады, тооруу арбын. Эң-не кол байлаа — кижилер. Мында кандыг мергежилдиг кижизин чок дээр боор. Оларның аразында сураглыг малчыннар, ажылчыннар, артистер, уран чүүл ажылдакчылары, уран шеверлер бар. Көп-Сөөктү уран шеверлериин чурту деп, чон чорааарал-биле чугаалажыр, ол амыдыралда шуут бадыткаттынып турар. Чүгле бо черден даш чонар дөрт уран шевер мастер Россия Федерациязының Күрүне шанналының лауреады болган. Оларның ийизинге бо 1993 чылдың бүдүүзүнде ол бедик атты тывыскан. Оон бирээзи Дондук Хертекович Дойбухаанның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын солуннуң номчукчуларынга таныштырар бодаан мен.

Дондукту бичезинден, школачы чылдарындан бээр таныыр, кайы хире өөренип чораанын, чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы канчаар эгелээнин билир мен. Ындыг-даа болза оон делегейге, чуртка, республикага алдар-ады алгып сураг-жый бергенин бадыткаар кандыг чогаалдарны сиилбип кылганы, моон соңгаар планнары билдинмес болганы-биле Кызылда оон мастерскаязынга чеде бердим.

Дөртен хар ажып чоруур хире назылыг, ортумак сынныг, кара эрин салдыг, мөге-шыырак мага-боттуг күдер эр мени хүндүткелдиг уткып алды. Келген хереэмнин дугайында чугаалаваш, сонуургаан айтырыгларымны салдым. Шала хүлүмзүрүп алгаш, далаш чок, чиге харыыларны берип олурду. Моон безии алырга, будуштуг, томаанныг кижи дээрзи тодаргай чорду. Мастерскаяга кире бергеш, ону сонуургап көргеш, кандыг-даа тайылбыр чокка мастер түүү кылып, канчаар ажылдап турарын билип алдым. Хөй катап дыннаарының орнунга чаңгыс катап көргеш дээре деп тываларның чугаалажыры чөптүг чорду. Ында Дондуктуң эргежок чугула янзы-бүрү ставоктары, дериг-хереклелдери, төлевилелдери, хевирмайыктары, даштан сөөлгү үеде кылган ажылдары, бодунуң чураан чуруктары, чедир кылбаан ажылдары, чуруктары дээш, түүү чок дээр! Кандыг-даа хөөрем чокка магадап көрдүм. Амгы үениң чурулга уран үүл талазы-биле даш чонар шевер кижиге, чурукчуга ындыг мастерская херек. оон башка үре-түннелдиг ажылдаары берге. «Ада көрбээнин оглу көөр» деп чүве ол-дур ийин. Чүге дээрге оон ачазы делегейде, чуртта сураглыг снилбикчи Коштай оглу Тойбу-Хаа амыдыралынын дөртеп ажыг чылдарының дургузунда чазаныр келгеш, мастерская хамаанчок, чурттап орган бажыңына аңгы чазаныр өрээл безии чок чораанын сактып келдим. Оод оглунга мындыг таарымчалыг байдалды тургусканы — депшилге деп чүве ол ышкажыл.

Дондук дээрге Көп-Сөөктүн шуут ховар болгаш онзагай шевер даш чонар мастерлериин бирээзи. Тыва улустуң бурунгу уран үүлүнүң чажыттарын канчап шингээдип ап, чүдеи уктап, дөзеп алганыл ол деп айтырыг тургустунуп келир. Ол дээрге биче чажындан угаан кирип улгаткыже, чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы чечектелгиже чедир Россия Федерациязының, Тыва Республиканың Күрүне шанналдарының лауреады, Россия Федерациязының алдарлыг чурукчузу, Тываның улустуң чурукчузу ачазы Хертек Коштаевич Тойбу-Хаанның школазын дооскан дээрге, оон уткашынары шала кыдыра болу бээр хире, оон академиязын дооскан дээр болза ылап чиге болуур.

— Билип келиримге-ле, ачам чонар-даштан янзы-бүрү дириг амытаннар дүрзү-хевирлери чонар, эзер, чуген, чулар, бижек болгаш өске-даа тыва дериг-хереклелдер кылыр шевер кижи болган. Ылангыя ачамның снилбип чазааны тоолзуг дириг амытаннарын овза магадап, кайгап көрүп, мен база ындыг чүүлдерден чазап көрзүмзе кандыг ирги деп күзел, чүткүлду тывылдырган — деп, Дондук Хертекович чугаалаар.

Оглу даш чонарынга хандыкшыы бергенин билип кааш, чазанырының чажыттарынга эскериичел, хайгаараачал чорукка, амыдыралдың хөй талалыг айтырыгларын сайгарып билириинге өөреднирнче кирген. Бир эвес кодан хой, ешку, сарлык аразынче кире берген болза, оларның аажы-чаңын, тургузуун чаптап, чарашсынып дыка-ла үр боданыр. Адашкылар арга иштн кире бергенде мырынай хөктүг. Дазылдарын, будуктарын, ыяштарын кандыг-ла-бир дириг амытанга дөмейлешкээн сайгарып, чугаалажыл, каттыржып туруп бээр. Хертек Коштаевич төрээн черииниң бойдузунга, аныаарынга, аянчорук кылырынга кончуг ынак кижи. Бай-Тайгадан, Сарыг-Хаядан те-чүүмалаар, элик-

(Төнчүзү 2-ги арында).

АКЦИОНЕР НИИТИЛЕЛ ДИЛЭЭШКИНДЕ

«Шанган» акционерлиг ниитилелдиң отчёттуг хуралы чоокта чаа болган. Анаа иletkелди ажыл-агыйның баштаар черинин даргазы Иван Павлович Козлов кылган. Сезен чылда ажыл-агыйжы эвес болуктун түннелинде ынчаныг «Коммунизмниң херели» совхозтуң экономиказы сандаран турган. Мал ажылын багай чорудуп келгенинден хойнун, боданы малдың бажы дыка кызыргалган, чер ажылының беримчези дыка кудулаан.

1992 чылдың май ай — кочетовчуларның амыдыралынга бага бир уттундурбас уе-чада болуп артар деп болур. Ынчан совхозту ажык хевирнин акционер ниитилели кылдыр эдертургузуп, кооперативтерге чаргын. Эде тургустунуушкуинуң сес айлары ам эрте берген. Ниитилелдиң экономиказының ыл адыры — мал ажылы. Ажыл-агыйның ажыл, амыдыралының кол сорулгазы — мал ажын катап көвүдедири, ынчангаш эрткен чылын кочетовчулар деңзизи эвээш болгаш азыны биче малды күрүнеге атпаан. Малчын коданнарны кооперативтерге тус-туста үлеп берген. Хойнун уксаазын эр, ызын, назынын барымдаалап ургаш, чаа коданнарга ускенаа. Чайгы, күскү зооветеринарлыг хемчегленни бүгү талаиле хынамчалыг чоруткан.

Амгы үеде ажыл-агыйда 14 000 баш шээр, 540 бода мал, 180 теве бар. Акционер ниитилелдиң малчынары бо чылын кыштаглаашкынны чүгээр чорудуп турар. Эрткен чылдын бо үезин-биле деңнээрге, малдын өлүп хораар чоруу кескүзү-биле кызырылган. Ам бо хүннерде малчын коданнарда хой оолдаашкыны кидин түлүк. Севээн Оюнчуп, Тюлюш Маадыр-оолдуп, Павел Кескил-оолдуп, Тимофей Монгуштун, Алексей Ооржактың коданнарында хой оолдаашкыны адакталган. Амгы үеде ажыл-агыйда 3000 хураган бар боор турар.

1993 чылда суггаттыг черлерни шын ажыглап тургаш, четчир сигенни болгаш чулуктуг мал чемин белеткеп ап болурунуң дугайында иletkелчи айытқан.

«Шанган» акционерлиг ниитилелдиң специалистери, ажылчылери боттарының курлаваларын деңзилеп көргеш, 1993 чылда 370 тонна сүттү, 135 тонна этти, 445 тонна тараны бүдүрери шиитпирлээннер. Ниитилелдиң баштаар черни ажыл-ишчи дилээшкинде. Ол-ла хуралга Таңды кожуунуң иштики херектер килдизинин начальниги оралакчызы милициянын майору Сергей Тыртыкович Оюн районуң шагдаа ажылдакчыларынын 1992 чылда кылып чоруткан ажылын кочетовчуларга база таныштырган.

Хуралдың төнчүзүнде иштикі херектер килдизинин ажылдакчыларының уран чүүл коллективи көдээниң ишчилериниге солун концертин бараалгаткан. Шагдаа черинин лейтенантызы Маадыр Дамдын «Саанчы кыска» деп ырыны «Шанган» акционерлиг ниитилелдин мурнакчы саанчызы Кара-кыс Саяяга тураскаадып күүседирге, көрүкчүлер даажок сонуургаан.

Шагдаа ажылдакчыларының бөлүк оолдары «Кадарчының ырын» мурнакчы малчын Тимофей Монгуштун ажыл-ижинге тураскаадып, чараш-ла ырлааннар.

Кочетово суурда маадыр-белер Х. К. Ондавга, П. К. Угунакка, Ч. Н. Оюнга милициянын майору Сергей Оюн «Ава» деп ырыны тураскаатқан. Милициянын капитаны Дыртый-оол Куулар «Оюмза» деп ырыны чараш-ла ырлаан. Паспорт столунуң ажылдакчылары Саяна Оюнчуп, Солангы Бэйкараның ырлары болгаш шулуктери көрүкчүлериниң сонуургалын чаалап алган.

Кочетово көдээ Советинин даргазы Л. Т. Оюн суурнуң чурттакчы чонунуң мурнундан солун концерт дээш өөрүп четтиргенин илередип, бот-тывынгыр аргистерге чедишкиннерни, кадыкшылды күзээн.

Севээн ОЮН.

Таңды район.

Россияның Күрүне шаңналының лауреады

САЛГАЛ ДАМЧААН ЧАЯАЛГА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

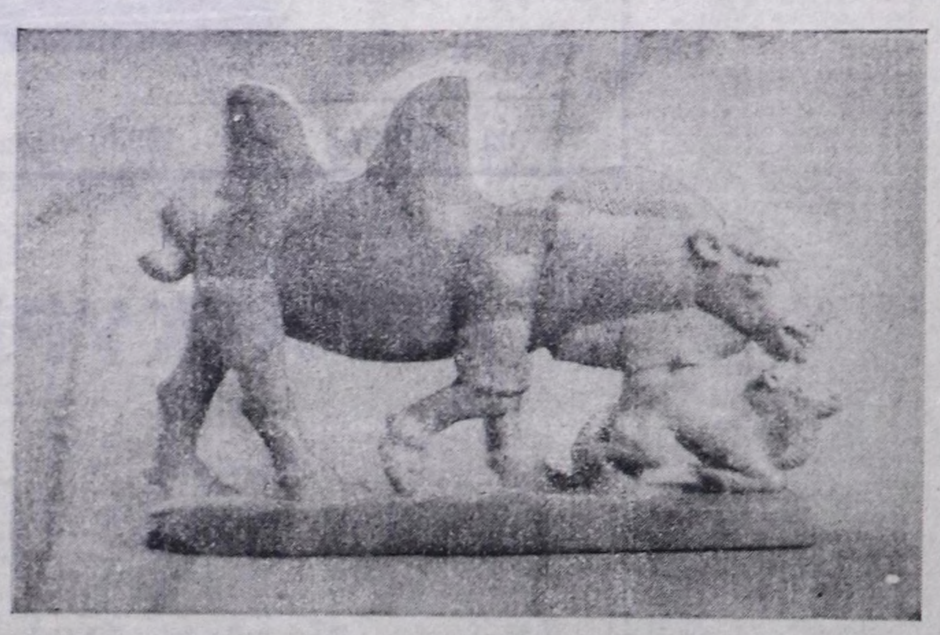

тээр, динцизээр, Турадан балыктаар, Көп-Сөөк шынаазындан куштаар дээзде оглуп эдертип алыр чанчылдыг. Оон кол-ла сорулгазы — Дондукту аннарын, куштарныц амыдыралы, аажы-чаны, аштаныпчемненири-биле таныштырары чораан.

— Мээн чогаадыкчы ажылчорудулгам черимниң бойдузу, дириг амытаннары-биле сырый холбаалыг. Мастерскаяга элээн каш хонук ажылдаткаш, туруксап, чогаадыкчы бодалдар хирезинде болу бээрге, машинамга олурупкаш, Бай-Тайганың кайы-бир чараш бойдус чурумалдыг, ак-мениң булуңунче чоруптар мен. Анаа баргаш, каш хонук дүрүзүнде чер кезип агаарлап, аян-чорук кылып алырымга кончуг-ла эки. Дорту-биле чугаалаарга, чогаадыкчы ажылымның үнүп турар дазылы төрээн черим— Бай-Тайганың бойдус чурумалы, дириг амытаннары, чонунуң ажыл-ижи, культуразы болуп турар — деп, Дондук Хертекович мекээ чугаалап олурды.

Бежен чылдарның төнчүзүнде улусчу мастер Х. К. Тойбу-Хаа бодунуң салгакчыларын белеткеп өстүрүп, сорулганы салгаш, эки туразы-биле Кызыл-Даг школазынга даш чонарынга хандыкшылдыг өөреникчилериниң бөлгүмүн организаастаан. Дондук анаа кирип алгаш, ачазының хүн бүрү удуртулгазының, дузазының ачызында даш чонарының мергежилинче шымнығып кирген. Бөлгүмүнүң кежигүннериниң баштайгы чылларда хылган ажылдарын районуң, республиканың делегелгелериниге киириштирип, чамдыкта мактадып-даа турган. Ургларның хол-биле хылган ажылдарының делегей делегелгезин 1961 чылда Америкага эрттирген Школачы Дондук «Арзылаң» деп ажылын ынаар чоруткан. Жюри кежигүннери чонардаштан тоолзуг кылдыр чогаадып, сиилбээн ажылды бедии-биле үнелээн. Аныяк даш чонукчузун ол чедишкин чогаадыкчы ажыл-чорудулгажы шуут сорук киргген. Хөй ажылды кылып, биче эвес күштү, бодалдарны үндүрүп турар болу берген.

1965 чылдан бээр, 20 харлыг оол тургаш, ёзулуг бышкан, ханы уткалыг, амыдыралчы чогаалдарны сиилбин эгелээн. Сураглыг уран шевер Х. К. Тойбу-Хаанын оглу Дондуктун кылган чогаалдары республика делегелгелериниге көстүп келирге, чурукчулар, чазаныр шевер мастерлер, көрүкчүлер оларны улуг сонуургал-биле көрүп, талантылыг аныяк даш чонукчузунга байыр чедирип, чедишкиннерни күзеп турганнар. Дондукка ол теркиниш, дуза болган. 1967 чылдан эгелээш, чурттун «Социалистиг Сибирь», «Совет Россия» болгаш өске-даа делегелгелерге колдуунда чылдынга, чамдык чылларда ийи-даа удаа киржип турган. Оон ашгыда Японияга «ЭКСПО-70» Американың Лос-Анджелеске «Евразияның көшкүн улустары» деп делегелгелерге киришкен. Эрткен делегелгелерниң жюри кежигүннери болгаш көрүкчүлер Дондук Дойбухаанын уран шевери-биле сиилбин кылган черлик болгаш азырал дириг амытаннар дүрүзүлериниге бедик үнелелди берген. Оларның аажы-чаңын, тургузуун шынчээшкинин, иштики сагыш-сеткилин тоолзуг, тывызыксыг кылдыр онзагайы-биле сиилбээни улустуң кичээнгейин хаара туда бээр, бодамчалыг көөрүнче чайгаар-ла албадаптар. Чүге ындыгыл дээрге оларны чогаадып кылганының утказы ханы, делгем, шынары эки болуп турарында. Ындыг ажылдарга «Арзылаң», «Аът» «Теве», «Буга», «Өшкү», «Сарлык», «Улу» болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Аныяк мастерниң билигмергежили бедип, чогаадыкчы чоруу өскени-биле чонар-даштан сиилбээн чогаалдары делгелге бүрүзүнге эки үнелелди эп келгениниң Дондук Дойбухааның чүгле 24 харлыг турда, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнүнге хүлээп алган. Бо дээрге ховар таварылга болуп турар.

Удаваанда аңгы-аңгы мергежилдиң кежилериниң ажылынын, амыдыралының дугайында чогаалдарны «тургузарынче хандыкшыл бергеч. Ылаңгыя тываларның кандыг идик-хепти кедип, ажылдарны кылып чораанын көргүзер сорулганы салган. Оны чоога билдиңгир кылдыр дашка чуруп көргүзери белен эвес айтыыр болган. Оон уламыдан тыва улустун төөгүзүн, аас чогаалдарын чанчылдарын, ёзулалдарын йөрээлдерин, идик-хевин, дериг-хереклерин дыка хынамчалыг өөренген. Оон башка шын эвес болу бээр, улустун төөгүзүн, амыдралын чоога ылаптыы, боттуу-биле көргүзериң ол эн-не чугула дел саваар. «Аъттыг тыва херээжен кижи», «Досхаар чазакчызы», «Арзыланны мунупкан», «Сарлык бугазында тараа чүдүргеи кижи», «Тарааны соктаары» болгаш өске-даа тыва улустун амыдыралын, ажылижин тодаргай көргүскен чогаалдардан эрткен амыдырал, чаңчылдар, ажыл-иш база кандыг идик-хепти кедип, дериг-хереклерни эдилеп чораанын аныяк кижилер билип алыр аргалыг. «Аъттыг тыва херээжен кижи» деп ажылды кичээнгейлиг көөрге, шаанда тыва херээжен кижи кандыг хепти кедип чораанын тодаргайы-биле билип алыр.

Чурулга уран үүл талазы-биле сураглыг даш чонукчузу билинн, мергежилин бедидип түргаш, улуг хемчээлдиг чогаалдарны кылырынче шилчээн. Кызылдың В. И. Ленин аттыг төп шөлүнүң ортузунда фонтанны билир бис. Ылаңгыя чайның изиг үннериниде оон чаныңдан кижилер үстүр эвес, ында серинттенип дыштанган, фонтанны канчаар кылганын магадап көрүп тургулаар ышкажыгай. Тускай эртемниглер болгаш даштыкы чурттардан келген аалчылар бо фонтанны көргеш, кончуг чогаадыкчы, тывызык ёзу-биле кылганын мактап, мындыг хевирлиг фонтан кайда-даа чогун чугаалажып турганын дыннаан мен. Көрүштүг, чараш, каасталга-шимелделиг фонтанның төлевилелин чогаадырынга база ону тудуп кылырынга Дондук Хертекович биче эвес үлүүн киргген. Ынчангаш ол бөлүк эштери-биле кады Тыва Республиканың Күрүне шаңналын эрткен чылын алган.

Оон ангыда Бай-Тайганың Тээли суурунуң парыгының чаныда кылган ажылдары көрүштүг. Ында кадак тутқан херээжен кижини, беш чүүн малды, беш анны аңаа келгениер магадап көөр. «Эзрбек» совхозта, Самагалдай суурда болгаш өске-даа черлерде улуг хемчээлдиг ажылдарны ол кылган.

Бодунуң шилип алган мергежилинге бүгү сагыш-сеткинден бердинген, уран шевер, тывызык, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап чоруур кижи. Ындыг төлептиг шынарларлыг болганы-биле 1976 чылдан бээр, тодаргайлаарга, 31 харлыындан эгелээш, өске ажыл кылбайн, чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын кылып чоруур. Тывага бичии скульптураның база чазанылга уран үүлүүнүң бедик уран-чечен чогаалдарын тургузар, ону хөгжүдүп, сайзырадыр херекке биче эвес үлүүн ол киргген. Дондук Хертековичиниң күш-ажылын Чазак бедин-биле үнелеп турар. 1976 чылда Тываның комсомол шаңналының лауреады болган, 1986 чылда «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медаль-биле шаннаткан, 1988 чылда Россия Федерациязының алдарлыг чурукчузу деп хүндүлүг атка четкен.

1967 чылдан эгелээш бүгү-эвилел, бүгү-россия, республика чергелиг чүс хире, делегейниң аңгы-аңгы чурттарынга он бир делегелгеге ажылдарын ол киириштирген. Ылаңгыя Японияга, ГДР-ге, ГФР-ге Вьетнамга, Канадага, Америкага эрткен делегелгелерге оон чогаалдары бедик үнелелди алган. Оон уламыдан ол делегейде, чуртта сураглыг тыва уран шевер кижилериниң биреэзи болган.

Шевер кижи мактадыр деп тывалар чугаалажыр. 1992 чылда Дондук Хертековичиниң мактал шаңналының кызырынга база бирээ немешкен. Оон сөөлгү чылдарда чогаалдарының ханы уткалыын, шынарлыын, онзагай чаражын боттуг амыдыралчызын, национал хевирлиин барымдаалаан. Россия Федерациязының Күрүне шаңналын тывыскан. Бо дээрге мастериң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының бедик чадада четкенин херечилеп турар.

Д. Х. Дойбухаа чүгле даш чонар, дарганыаар, чазаныр мастер эвес, чурук чуруурунга кончуг хандыкшылдыг кижи. Чамдыкта чуруктарын делгелгеге безин киириштире бээр. «Бай-Тайга», «Мээн аалым» деп чураан чуруктарын Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге дужаган. Чуруктарынга база-ла төрээн черинин чараш бойдузун, ак-мениң, күш-ажылчы кижилерин алгап-йөрээп турар. Амгы үеде ол «Шынгыы шылгалда», «Сарыг-Хая кырында» деп улуг хемчээлдиг, утка-шынары ханы ажылдарны кылып киришкен. Бирги чурукка хоочун даш чонар мастерлер М. Х. Черзи, Х. К. Тойбу-Хаа, Х. С. Мижит-Доржу болгаш өскелериниңдаа чонар-даштан кылган ажылдарның сайгарылгазын кылып турарының овур-хевирлерин көргүскени-биле онзаланып турар. Ийиги чурукта Көп-Сөөктүн даш чонар сураглыг кижилери Сарыг-Хая кырында чыглып келген (**автор:** ол дээрге чонар-даштың казып ап турар чери) ажыл-ижиниң, амыдыралының, чогаадыкчы ажылының дугайында хөөрежип турарын көргүскен. Ол чогаалдарны чедир кылыптарга, делгелгелерден көре бээр дээрзинге идегээр мен.

Дондук Хертекович Дойбухаанын чогаадыкчы бодалдары делгем, планнары хөй. Амгы үеде кара чонар-даштан дириг амытаннарны, тыва улустун эдилелдерин кылып турар. «Сарлык бугазын», «Хөөргени» кылып доскан. Ол ажылдары мурнукузундан утказының, шынарының, чаражының талазы-биле онзаланып турар. Даштыкы чурттар-биле чогаадыкчы харылзааны тудар, бир демниг ажылдаар деп оон бодалдары база бар. Ону бэдыткан, боттандырарда мергежилин, чогаадыкчы ажылын улам бедик чадаже көдүрери бирги чергенин сорулгазы кылдыр санаар кижи болду.

Сураглыг мастер чүгле боду билинн, мергежилин бедидип, хуузунда чогаалдарны кылып чоруур эвес, ачазындан салган алган тыва улустун бурунгу уран үүлүн аныяктарга, ажытөлүнге дамчыдар дээш болдунар-ла аргаларны ажыглап турар. Кызыл-Даг школазынга даш чонарынга хандыкшылдыгларның бөлгүмүн элээн каш чылдарда удуртқан. Чазанырынга сонуургалдыг улуг кижилерни безин бодунуң мергежилинге өөредип турар. Оларның аразында Тываның Чурукчулар эвилелиниң кежигүннери эвээш эвес. Хунан Киров Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы атка төлептир болган. Уруу—Аяна, оглу—Ратфаэль кырган-ачазының, ачазының соон салган даш чонар, узаның даргаиаар кижилер болуп турар. Оларның чогаалдары, кылган ажылдары удавас делегелгелерге көстүп келирге, сонуургап көрүп, үнелелди бере бээр бис. Допчузубиле чугаалаарга, база-ла кончуг шевер аныяктар өзүп орар.

Чоруун, чогаадыкчы ажылчорудулган бүдүнгүр болзун, Дондук Хертекович!

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.)

ЧУРУКТАРДА: Д. Х. Дойбухаа; «Бодаганныг теве» деп ажыл.

Хууда бодал

БИСКЕ ЧЕРНИ КЫМ САДЫГЛАП ТУРГАНЫЛ?

Тыва Республиканың чаа Конституциязының төлевилелинде чер дугайында айтырыг ийи янзы тургустунуп турар. Тываның девискээринде чер ниити (күрүне) болгаш хуу ончу-даа бооп болур деп утканы киргген. Кижилернин уула бажыныарының, гаражарының болгаш дачаларының урар черлери оларның хуу ончузу болур, ынчангаш олар л черлерни салгалынга дамдыып бээр, садар өргелиг деп өлевилелде бижээн.

Сөөлгү чылларда, Россияда оон турар болуушкуиларның өзин-биле, бистин республиканың чериниң дугайында айтырыгга хамаарыштыр янзы-бүрү маргылдаалар, удур-дедир уткалыг саналар боор үеде-ннің дыннап турар бис. Бир чамдык кижилер чер болганиниң байлаа, өнчүзү болур-ужурлуг, а бир чамдык кижилер — улустун амы-хуунда ажыглап турар черлерниң хуунда өнчүзү болур ужурлуг деп саналдап турар.

Бо айтырыгның республика өргелиг улуг хуралдарга-даа тургустунуп кээп турарын эскерип турар бис. Тыва Республиканың Дээди Советинин Даргазы К. А. Бичелдейнин оокта чаа болган парлалга конференциязынга «Ажыы-биле чугаалаарга, амгы үеде-даа. Шаг-шагдан тура-даа кижилер суу бажыңнарын, дачаларын, гаражтарын бот-боттарының аразында сатып келген. А оон-биле кады ук тудугларын турар черлери база саттынып келгени ол ышкажыл. Иштинде эгээртиймес байлактарлыг үнелиг черлер саттынмайн тудар деп кым долу бүзүрел-биле чугаалап болурул?» деп чугаалаанын «Шын» солунунуң ажылдакчызы Н. Эргеп бижиди.

Чер кымныы болуруа? Бо дээрге кижи төрелгетенин төөгүзүнге кезээ мөңгеде тургустунуп келген өзек айтырыг. Ол айтырыгны канчаар шиитпирлеп тодаратканындан ниитилел тургузуунуң хевири дөзевилеттинер деп бодалды К. Маркс, Ф. Энгельстин мурнунда-ла англи экономистер А. Смит, Д. Рикардо шуут тода бижип, чугаалап чорааннар. Чер дээрге бир кижинин өске кижини дарлаарының кол чепсээ-дир деп өөредигни олар ажытканнар. А орус улуг бодакчылар Некрасов, Герцен, Фонвизин олар коммунистер эвес, даорын уктуг байлар-ла болгай. Ынчалза-даа олар боттарының чогаалдарында чер эдилекчилериниң бөдүүн кижилери, чер кырында боттарының холу-биле ажылдап чоруур кижилерни канчаар дарлап, оларны бүдүрүп, кылын каан кежиктерин мят чогу-биле канчаар боттарынга шиитгээдип ап турарын ажыы-биле бижип чорааннар.

К. Маркстың адын адаарындан чамдык кижилер коргар апарган-даа болза, ооц ажыдып кылып каан помналының амыдыралдан үндезилеттинге-нин, шынныг бооп турарын хулээп көөрү ойдунмас. «Чер—бүдүрүлгенин кол чепсээ. Ону хуу өнчү болдурар болза, бир бөлүк дарлаар, өске бөлүк чагыртыр антагонистиг (шиитпирлеттинмес, төрүлдээлиг) ниитилел тургустунаны ол» деп түннелди ол кылган.

Чер, аар болгаш чиик үлеттөрүнүң бүгү-ле бүдүрүлгелери оларның кылып, бүдүрүп каан байлактары бүгү чонуң өнчүзү болур ужурлуг деп чүвени бистин салгалдың кижилери кылып кагбаан. Бистин мурнувуста салгалдың кижилери ол бодалдарны үндезин хоойлуларынга быжыглап киирип алгаш, ону боттандырып келгени төөгүге артып калыр.

Тудуп алган бажыңнарывысты, кажааларывысты, дачаларывысты садыглажып турганывыс шын. Ону чер садыглажып турган бис деп өскээр чугаалай бээривиске, шын эвес апаар. Садыпкан бажынывыстың турар чери өске кижиже халаска-ла шилчий бээр түүлү, чүге дээрге чер ниитинин өнчүзү турган-на болгай. Садыглажыышкын болганының дугайын тус чернин Советі бадыткап, чаа эзге чер лептерий эвес, а бажың лептерин (домовладение) ажыдып бээр турду. Бажын, дача тудар мен дээш анаа-ла куруг чер өргенеп алгаш, ону садып кылаштап турган кижини кым-даа көрүп көрбээн. Колхозтарга, совхозтарга болгаш янзы-бүрү бүдүрүлге черлерйнге черни доктаатқан хемчээл ёзугаар ажыглаар кылдыр быжыглап берип турганын утпаан бис.

«Демократия», «ажык-чарлыг чорук» тыптып келген соонда, бистин чуртувуска улуг өскерлиишкиннер эгеледи — Эвилел бүстүп дүштү, чамдык республикалар чурт-девискээр ийи-биле тускайланып үнеп, боттарының күрүнелерин тургузуп алды. Россияның болгаш оларның-даа экономиказы чогумчалыг хөгжүп чадап, рынок харылзаалары тургустунмастаан турап берген. Чүге дээрге бистин демократарывыс болгаш ол күрүнелериниң удуртукчулары боттарынга ажыктыг политиканы боттандыра берген. А политика дээрге экономиканың тодаргай илерээшкини болгай.

Мындыг нарын болгаш берге байдалда черни хуу өнчү болдуруп, садып-сайгарып турып бээр болза, амыдырал улам бергедеп, ийилдыг байдал тургустунуп кээп болур. Ынчангаш кандыг-даа черни хуужудуп, садып-сайгарып болбас деп саналдыг мен.

Сайын-оол МОНГУШ.
№ 5 училищениң директору.
Кызыл хоорай.

ДЕПУТАДЫМ ЧИДИРИПТИМ

Ынчан Каа-Хем районга ажылдап, чурттап турган мен. Россия Федерациязының улус депутаттарын соңгуур соңгулдалар болуп эрткен үүве. Бистің округтан депутаттың кандидадынга Рощинин депштиткен, оон-биле соңгукчуларның ужуражылгалары эрткен. Ол үеде депутаттың кандидадының бүзүреттирген кижилери дарганы тергин мактап, бадылаашкынын бээриче соңгукчуларны кыйгырып турган. Анаа соңгулда округунуң соңгукчулары бүзүрээш, Рощинин депутат кыллыг соңгуп алган. Мен база бадылаашкынын бердим.

Соңгуп алган депутадым чидириптим. Кижи анаа хууда ажыл-ижинин, амыдыралының дугайында-даа айтырыг тургузуп болгай. Өчёдүп берин, соңгукчуларны хүлээп ап турар депутат ирги бе? Кайда хүлээп ап турарыл? Бо менээ билдинмес-тир.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.

Соңгукчу.

РЕДАКЦИЯДАН: РФ-тин улус депутазы Рощинден Шагаа таварыштыр байыр чедиргеи телеграмма редакцияга келген. хуусаазы ырай бергени-биле солунга парлаваан. Ында ол бүгү өг-бүлелерге аас-кежикти чедиргеи.

ТУСКАЙ ХЕМЧЭЭН АЛЗА

Мен солунга бир дугаар бижип турарым бо-дур. Мени дүвүреди бергеи айтырыг мындыг: номчуп, дыннап олурарга, бистин чамдык депутаттарывыс Дээди Советтин сессияларынга келбейн турар-дыр. Ол дээрге соңгукчуларны хүндүлевейн турары ол эвес үүве бе?

Бир чамдык депутаттар Кызыл хоорайга сессиялар дээш келгеш, үш-дөрт хонук иштинде аргалап-дарылап турар, мен бодум хуумда безин мындыг чоруктарны билир мен. Оларның аттарын бо удаада адаалаш-даа канчаар.

Сессияларга келбейн турар депутаттарны болгаш аргалап, чурум үрет турар депутаттарны чүге шиигыызы-биле көрбейн турарыл? Оларның анша-тегерини (депутат дээш ап турар акшазын) казып каапса. Черле мынаш соңгукчуларны хүндүлевейн боттары баш мнинин, турамыккай чаныап турар депутаттарның хереэн тускай көөр болза эки деп саналдыг мен.

Аяс ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

НОМЧУКЧУЛАР САНАЛДАП, ШҮГҮМЧҮЛЕП ТУР

КАЙДА СИЛЕР, ДЕПУТАТТАР?

Моон мурнунда чылдарда депутаттарның идепкейлиң дажок чүве, ам бо үеде бистин Чадаана хоорайда кандыгыл? Ажыы-биле чугаалаарга, чон ортузунга лекция-беседа кылып турган чаңгыс-даа депутат, амчы, суд, прокуратура ажылдакчызын көрбээн мен. Хереэженнер чөвүлели деп чүве шуут үттүндурган. Улус депутаттары соңгукчулар ортузунга чаа хоойлу-дүрүмнер таныштырар ажыл кылбас-тыр. Район Советинин депутаттары та кайда?

Шойдар ДУВЕНДЕЙ.
ХАМНААР ХАРЫК ЧОК КАЛГАН

Улустун ийи-чаңгыс саап ижип олурган инектерни оор аппаарга, таан хараадаңчыг, хомуданчыг. Ол оорлар кайа тыптыр ийик, шагдааларга билдиртип кааргa-даа, оларны тываар эвес. Шаанда бистин ада-өгбелеривис оорларга удур хам кижилерге көрдүрүп, оларнын, дузазын көрүп чораан, ынчан оорлар кайы-хамаанчок мал оорлавас, коргар чораннар. Чүдүлге-сүзүглеливисти чидирип алыорывыска, кайы хире-дир, оорларга удур демисежир аргавыс эвээжээн-дир.

Комбу КЫЗЫЛ-ООЛ
Ак-Туруг суур.

50-НЕ БОРБАК РУБЛЬ

Мен Улуг-Хем районуң «Улуг-Хая» совхозка трактористеп чораан, 82 чылдың май 20-де хемдээшкинге таварышкаш, ийини белүктүн нивалиди болдум. Совхоз ол дээш менээ 50 рубльди ай санында төлеп берип турган. Ол акша ам-даа 50 хемээр. Ол кандыг айлыг чүвел? Кижи бодаарга, бо хамык чүве өртээ өскенде, ол хире болбас ужурлуг. Сурушкеш-даа, чалап каглым.

Валерий ХАМАР-ООЛ
Аныг-Бажы суур.

ЧАРЖЫЧЫЫНДАН БОДУМ ЫЯТТЫМ

Чоокта чаа бир чаржычыг үүлүү көрдүм. Шагаан-Арыг хоорайга келгеш, эзт салып ап турар улус аразынга 60 хире харлыг кырган кадайны көргеш кижи мен. Ол хөөкүй шаараш сеткага эдин суп алгаш, автобус доктаар черже углапты. Анаа чедер-четпес чорда, ийи тыва оол (оолдар-даа эвес, 30-40 хаа иштинде ашактар-дыр ийин) уткуштур келгеш, кадай кижиниң сеткада эдин ушта тырткаш, школа хериминиң иштинче ынай болдулар. Ол үптекчилериин соонда сүрер кижи-даа тывылбады. Мен кырган оларның соонда кааа чедер ийик мен.

Эрес-оол ШОЙДАК.

УДУРТУКЧУ ДАРГАЛАРЫН ТОРГАЗА?

Тывага арагалаашкынны, ажыл чок чоруктарны кызырарының бир кол угланышкыны — арат ажыл-агыйын сайзырадыры деп болаар мен. Ол ышкаш коллективке, албан организацияга, колхоз, совхоз, бүдүрүлге девискээринге арагалааны, аңаа кем-херек үүлгедиглери дээш ук организацияларның удуртукчуларын харысалгага онаада чүл? Чон ортузунга хоойлу-дүрүмүү суртаалдаваан даргаларны база хемчээн ап турар болза эки.

Алтын-оол МААДЫР.
Дерзиг-Аксы суур.

ҮШ АНЫЯК КИЖИ ЧОК БОЛГАН

Арагалаашкын-биле шыныг демисел чорудар дугайында Президент Чарлык үүлүргеи болгай. Ол талазы-биле эртхеи чылды сеелзүредир бистин Ильинка суурга хүрээл эттиртеи. Анаа Кызылдан, Дээди Советтен-даа даргалар кээп кириштеи. Ынчалза-даа мындыг чугула хүрээлга чон чыылбаан. Ол хамаанчок бистин суурда «адрестер» бар. Ол дээрге арага чииженнеп садып турар бажыныар-дыр. Бистин суму чагыргазы. Совет-даа даргазы ол чииженнерни оода чаңгыс удаа тудуп кезелиикен деп чүве дыннаабаан. Бистин суурга бо кыжын араганыы хайындан авариялардан үш чаныг назын когарады ышкажыл.

Срат-оол КЕНДЕН.
Каа-Хем район.

БАГЫВЫС—БОДУВУСТА

1944 чылда Тыва ССРЭ-ге каттышкан турда каш саныг дээш эртемниг эмчилер, башкылар келгеш, уруг-дарыгны эмнеп, өөредип турду. Оон бээр Кызыл хоорай дыка сайзыраан, улгаткан-дыр. Арагалап, оорлаңырынга совет эрге-чагырга өөретпээн, чонуң дыжын камгалап чоруур милиция ажылдакчыларын өшкү малга демейлеп, дорамчыларын сургаваан. Ынчангаш бүгү бактар боттарывыста деп бодап чоруур мен.

Ламажап КЫРГЫС.
Кызыл хоорай.

МОЙНУМ УЗАП КАЛДЫ

Сүт-Хөл районуң харылзаа черинге 1964 чылдан бээр электромонтёрлап чордум. 70 чылдан бээр ажылдап турар организациямга ийи удаа бажын дилеп биллириишкин бижээн мен. Көдээ Советке база биллириишкин бижидим. Кажан-на чылыг, чырык, чаа бажын бээр ирги дээш, бажыммойнум узай бергеи маган-ла чор мен. Мээн кадым база кошкак, назы-хар-даа дегээн, уруг-дарыг улгаткан. Хүнүлүг даргалар мээн дугайымда уттункан чоор бе?

Очур-оол ООРЖАК.

УДАА-ДАРАА КЫЛЫР БОЛЗА

Арагалаашкын дугайын солуннарга чеже-даа бижиирге, ону аныяк-өскеи номчувайн турар. Оон хайы-биле республика иштинде чеже алум-чидим, озал-ондак, оор-сук болуп турар-дыр? Иштики херектер ажылдакчылары рейдилерни удаа-дарга кылбайн, чүгле хөрек болганда ам кээп дүвүрээзин көдүрер. «Шын» солунда «Дүвүрел» деп рубрика адаанда үнүп турар материалларны деткилим.

Дарый-оол КУУЛАР.
Чадаана хоорай.

МИНИСТЕРСТВОНУ КӨДЭЭЖЕ КӨЖҮРЗЕ

Тываның мал, чер ажылынче сагыш салып хораан даргалар кончуг ховар, оларның хөй кезии чүгле болун болап, саттынып, арагалап чораннар. Тараа тарыыр шөлдеривис чылдырда-ла, тараачыс чок дээш Москва, Алтай, Подольскиден далганны улуг өртек-биле садып ап турар. Боттарывыс тура четсе, чүүн-даа кылып ап болур бис. Шаанда канчап кандыг-даа ажылды чоп кылып чораан-дыр? Тыва — мал, чер ажылдыг, бичии чурт-тур. Мен болза Көдээ ажыл-агый ямызын Кызылдан кежүргеш, ийи аңгы көдээ черге мал, чер ажылы харылзар кылдыр тургузар деп санаар мен. Олар мал, тараа өстүрерин чон казаанга көргүсүннер.

Самбуу КУУЛАР.
Ак-Довурак хоорай.

ХУУМДА ХҮЛЭЭНДИМ

Тыва Республиканың чонунга, Дээди Советинге Президент Ш. Д. Ооржактың айыткалын (илеткелин) солуннардан помчуп, дензигүүрлеп олургаш, оон кызымак ажылдап чоруурун деткиир-дир мен. Оон чорудуп турар ажылдарын чаа тургустуган Чеди-Хөл районга боттандырар дээш бодум хуумда кызымак ажылдаар мен.

Оюн КОРОДА.
Хову-Аксы школазында башкы.

ЧАА ҮҮЛ ЧОРДУ ИЙИН

Дээди Советтин 19 дугаар сессиязын телевизордан дыннаарывыска, колдуунда тыва дылга эртип турар болду. К. А. Бичелдейнин тыва дыл кырынга кылган иletkелиниң утказын хандыр билип алыр аргалыг болдувус. Оон ангыда депутаттар аразында чалаттырганнар, Тываның камбы-ламазының олурары чаа үүл чорду.

Александр ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

ТӨРЭЭН СУУРУМ ТӨӨГҮЗҮ

Кижи бүрүзү өскен черлиг, өргүн чоинуг. Ак-Эрик суурга төк кээп дүжүп төрүттүгеи мен, өскен мен. Оон чонуң чоон оруунче кокпа шөйүп, Кызылдың башкы институдун дооскаш, ажылдап, чурттап чоруур мен.

Ак-Эрик суурнуң төөгүзүн хире-шаам-биле билир мен, кырганнардан дыннаан мен.

Тес-Хем кожуунга Сталин аттыг колхоз 1950 чылда тургустуган. Ак-Эрик суурну ол колхозтуң төвү кылдыр тургузар дугайында шиитпирни соян чопум ол чылдың апрель 2-де хүлээп алган. Ол хурал үш хүн үргүлчүлээн. Аңаа киржири-биле райкүүсүм даргазы Чадамба Ооржак, партия райкомундан төлээ Чамзы олар моорлап келгеннер. Суурну тургузар, колхозка кирер кузелдиг кижилернин допчу намдарын, билдириишкиннерин хүлээп ап эгелээн.

1936 чылда үнген Устав ёзугаар колхоз кежигүнүнге 2 бызаалыг инек, бир аът, 30 баш өшкү, хойларны өнчү кылдыр арттырып берген. Ак-Эрик суурнуң тудуг-суурунуң хайнышкынныг, колхозтуң ажыл-ижи-биле денге хөгжүп өгелээн, Колхозтуң баштайгы даргазынга Кол Байгыжыктың, кол бухгалтеринге Далай-Хоо Даваана сонгаан.

Ак-Эрик суурга тургустуган ол колхозтуң чону ынчан 582 кижи, оон иштинде күш-ажыл кылып шыдаар 295 кижи, ол ышкаш өөреникчилер 204 турган. Аъш-чем болгаш хептиң чаңгыс магазинин, контора тудуун, ол ышкаш чаңгыс кудумчулуг чурттарга бажыныарын 1950 чылда олар тутканнар. 1950-1951 өөредилге чылында чаа эге школа аңаа ажыттынган. Оон бирги эргелекчизинге Чамыян Умбаа томүйлаткан.

Школа тудары-биле Соян Төмүртей бригадирлеп, оон тудуун дүргедедипкен, Хайың Соян, Чигжит Мартыгыр, Кадын-оол Соян, Орус-оол Дижитмаа, Намзырай Маадыр база өскелер-даа тудугга идепкейлиг киришкеннер. Ол тургустуган эге школаның бирги доозукчулары: Будак Ямза — тергин эки өөреникчи турган. Доолай Шойдак төрээн школазында техниктиг ажылчын, Шимен Сенди —бухгалтер, Хандыгай Сиилилей ам инек кадарчызы. Севилбаа Даваа, ССРЭ-ниң депутады чораан, ам хой малдап турар. Кандзи Сотпа, ам Чадзананың КМК начальниги, Алдын-оол Соян ССРЭ-ниң депутады чораан, ам Эрзинде арат ажыл-агыйлыг болгаш оон-даа өскелер.

Ак-Эрик суурга тургустуган Сталин аттыг колхозтан чоорту «Кызыгаар» совхоз тургустунду. Совхоз үезинде азы 1992 чылда малдың баш саны кызырылган, малче хайгаарад кудулаанын херечилеп турары ол. 1950 чылдарда, колхоз үезинде чылгы 594 баш турган болза, ам 212 баш чедир кудулаан.

Өшкү мал өзүгеи деп чүвени угаан, ону өстүрери үениң нег

ӨРТКЕ ТАВАРЫШКАШ...

Өрт халавы ажыл-агыйларга болгаш хамаатыларга эвээш эвес когаралды чедирип, амгы үеник нарын, берге амыдырал-чурттагалазынга улам-на шаптараазынларны чедирип турар. Оон айылындан баш бурунгаар камгалаиыры чугула. Моны ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш чамдык хамаатылар ийиги чергеннің, тодаргайлаарга, албан күүседир эвес хемчеглер кылдыр көөрү кончуг таарымча чок болуп артпышаан.

Кажан өрттен каражага таварышканда, ам-на халактап, миниип келир таварылгалар бары чажыт эвес болгай. 1992 чылдың күзүнүнде Эрзин кожуунуң Узун-Сайыр болгаш Ийис-Өдек деп черлерге турган, мурнунда Ленин аттыг совхозтуң малчыннары Василий Лупсаз, Алексей Намчаа оларның кыштаглары өрттенип, ук ажыл-агыйга 155 муң акшаның когаралын чедирген. Мындыг хевирлиг чидириглерден чайлай бээриниң бүгү аргалары бар. Ынчангаш өртке удур кол негелдерни таныштырып көрейн.

Бирги ээлчегде, кижи бүрүзү өрттүң канчан болу бээрин, оон чылдагаанларын билген турары черле артык эвес. Ол колдуунда үрелиишкиниг электри шугумнарындан, печкалар, одалга системаларындан, электроток дузазы-биле ажылдаар дериг-херекселдерден, от-биле серемчилел чок чоруктардан болгулай бээр. Ол ышкаш бичии уругларның от-биле ойнаары бага улуг кижилерниң эзирип алгаш, оруига таакпылаары — нептерээн чылдагаанларга хамааржыр. Өрт айылындан чайлаар төлээде, өртке удур айыл чок чорукту бүгү черлерге шынгы тургузары чугула.

Чүүүн-даа мурнунда албан черлериниң, чурттагалга бажыннарының девискээрин арыг-шевер тургузары негеттинер. Херим иштинге кайы хамаанчок, туДугларны чогуур черлериң чөпшээрели чокка тудары хоруглуг. Сарайга, гаражка, подвалга болгаш крыша иштинге өртке удур байдалды чурттакчылар шыгыы кичээнгейге алган турар. Бо черлерге дүрген кывыычал материалдарны шыгжаарын болдурбас. Бир эвес чоогунарда кыраар күүлдер бар болза, аная от кыпсыры, бок өрттедири хоруглуг. Одалга-системаларының, печкаларның септелгезин кылырда, дүрүмде көрдүнген өртке удур негелдерни сагын турган чорудары чогумчалыг.

Чурттагалга бажыннарынга өрт айылындан чайлаар хемчеглерни тургузары болгаш өртке удур негелдерни сагыырының талазы-биле харыысалганы чурттакчылар боттары харылаар хүлээлгелиг.

Максим ЭРЕНЧИН.

Эрзин районда өрттен болгаш айыыл-халаптан камгалал отрядының инженери.

Ғываның профэвилелдериниң V пленумундан

ДУГУРЖУЛГА ТӨЛЕВИЛЕЛИН ЧУГААЛАШКАН

Профэвилелдериниң Тыва республика чөвүлелиниң ээлчеглиг бешки пленуму болуп эрткен. Ук пленумну профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң даргазы **Ш. П. Куулар** эге сөзүг-биле ажыткаш, «1993 чылда ажылчы чоонуң экономиктиг болгаш социал камгалалының кол угланышкынларының талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның профэвилелдериниң Тыва республика чөвүлелиниң болгаш ажыл берикчилериниң каттыжышкынларының аразында үш таланың Дугуржулгазын чарарының дугайында» илеткелди кылыры-биле профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң даргазының чоонуң социал камгалалының талазы-биле оралакчызы **Г. И. Насюрюнге** сөс берген.

Ажылчы чоонуң экономиктиг болгаш социал камгалалының талазы-биле хүлээлгелерин күүседир дээш Тыва Республиканың Чазаа болгаш профэвилелдериниң республика чөвүлели болгаш адырлар аайы-биле профэвилел рескомнары чоонуң экономиктиг болгаш социал камгалалының талазы-биле сорулгазын социал кады ажылдажылганы улам хөгжүдери деп санап турар.

Чыл эгезинде өртектерни хостуг салыпканы азыг-чем болгаш бирги хереглелдиг барааннарының өртөөн азртадыпкан. Немелде өртекке үндүүг база улгаткан. Республиканың профэвилелдери тазрыштырар өртектериниң санынга чоонуң кол чеми болур эштти болгаш картофельди киирерин саналдаан. Ынчалза-даа 4 ай үргүлчүлээн чугаалажышкыннарны түнелинде дугуржул чугаалашкан үүлү болза, республика бюджеди чеже-даа бергедээнкиниг болза, хлебке болгаш сүтке өртектерни ниити Россияның деңнелинге тударын чедип алыры болур. Ол талазы-биле чугаалажышкыннар бүдүн чыл дургузунда чоруттунуп келген. А бүгүн бис хлебке болгаш сүтке өртектерни Россияның деңнелиниде чиик өртекке докталдып ап шыдапкан бис деп, чугаалап болурун Г. И. Насюрюн демдеглээн.

Илеткелчиниң оон ынай чугаалаанын ёзугаар алырга, өртектерни хостуг салыпканы шалыны бюджеттен хамааржыр организацияларның — өредилге болгаш кадык камгалал ажылдакчыларының ортузуига социал дүшкүүрлүг чоруукту болдурган. Ылаңгыя школа буфеттериге болгаш студентилериниң столоваяларыга чем өртөө каш катап улгаткан. А кадык камгалал бюджединиң үүгле 70 хуузу камгалал алдынган. Ынчангаш ажылдакчыларның санын кызырып эгелээн. Анаа студентилер, сургуулдар, өренникчилер, кадык камгалалдың болгаш өредилге ажылдакчылары удурланышкынын үндүрүп турары продукциязы эвээжээн, сан-хөө байдалы дорайтаанындан массалыг ажыд чок чорук эгелээн. Бо таварылгаларда профэвилелдериниң республика чөвүлели болгаш адырлар аайы-биле профэвилел рескомнары чоонуң экономиктиг болгаш социал камгалалының талазы-биле сорулгазын социал кады ажылдажылганы улам хөгжүдери деп санап турар.

Чыл эгезинде өртектерни хостуг салыпканы азыг-чем болгаш бирги хереглелдиг барааннарының өртөөн азртадыпкан. Немелде өртекке үндүүг база улгаткан. Республиканың профэвилелдери тазрыштырар өртектериниң санынга чоонуң кол чеми болур эштти болгаш картофельди киирерин саналдаан. Ынчалза-даа 4 ай үргүлчүлээн чугаалажышкыннарны түнелинде дугуржул чугаалашкан үүлү болза, республика бюджеди чеже-даа бергедээнкиниг болза, хлебке болгаш сүтке өртектерни ниити Россияның деңнелинге тударын чедип алыры болур. Ол талазы-биле чугаалажышкыннар бүдүн чыл дургузунда чоруттунуп келген. А бүгүн бис хлебке болгаш сүтке өртектерни Россияның деңнелиниде чиик өртекке докталдып ап шыдапкан бис деп, чугаалап болурун Г. И. Насюрюн демдеглээн.

— 1992 чыл болза, бистиң чуртувустуң төөгүзүнге рынокче шилчиишкиниг чылы кылдыр артар. Чуртта чоруп турар экономиктиг реформаның таарымчалыг эвес талаларын барык-ла өг-бүлелериниң хөй кезии көрген болгаш аная таварышкан. Чыл эгезинден бээр өртектерни хостуг салыпканы продукциязы бүдүрүп үндүрүрин көвүдериниге кандыг-даа идик бербээни чонга билдингир болгай. Өртектериниң кызыгаар чок өскени чамдык өг-бүлелерни боттарының хереглелин кызырарынче безин албадапкан. Саазын акшаның үнезиниң батканы рубльдиң садып алыр шинээзин 23 катап кудулаткан, а ол үеник дургузунда ортумак шалың үүгле 12 катап өскен болуп турардыр—деп, илеткелчи чугаазынга демдеглээн.

Бүдүрүлгелериниң бүдүрүп илереткен болгай. Бо таварылгада профэвилелдер доктаамал чугаалажышкыннарны кылып, школачыларның болгаш студентилериниң столоваяларынга, уруглар албан черлериниң, эмнелгелериниң чемненилге черлериниге немелде чарыгдалдарны үндүреринге чедир ажылдарга киришкен.

База бир белен эвес айтырыгларның бирээзи — уругларның чайгы дыштанылгазы. А бүдүрүлгелериниң, ажылагыйларның сан-хөө талазы-биле берге байдалдары уругларның чайгы дыштанылгазын буурадырының кырынга келген турган. Ынчангаш профресчөвүлел уругларның чайгы дыштанылгазын организастаар талазы-биле доктаад хүлээп алырының саналын республиканың Чазаанга киргеп. Ындыг доктаал хүлээп алдынган болгаш республиканың Чазаа аная 5,4 млн. рубльди үндүрүп берген, 8 муң 278 уруглар чайгы лагерьлерге дыштанганнар.

Бодунуң илеткелинге Г. И. Насюрюн хуужудулгага профэвилелдериниң киржилгезиниң дугайын база чугаалап, эрткен чылын садыгын, ниитиниң чемненилгезиниң 20 бүдүрүлгелерин болгаш ачы-дуза чедирилгезинин 6 бүдүрүлгелерин хуужутканын демдеглээн. Олар колдуунда-ла конкурстарга болгаш аукционнарга саттынгын. Ынчалза-даа профэвилелдериниң санаа турарын ёзугаар алырга, хуужудулгада чедир кылдынмаан үүлдер эвээш эвес. Ылаңгыя хуужудулга талазы-биле чамдык кызыгаарлаашкынларны соксадыры чугула апарган, үүге дээрге, акша-төгериктиг садып алыкчыларга күш-ажылчы коллективтериниң кежигүнилери удур туржун шыдаваны билдингир болгай. Оон түнелинде ол коллективтер сандараар, тараар үүлдер база болгулап турар.

Барааннарның өртектериниң өскенинден чоонуң амыдырал байдалы дыка соңнап турар апарган. Бо чылдың февраль 1-де киирген эң эвээш шалың—2250 рубль, дыка хөй кижилериниң амыдыралынга четпейн турар. Ынчангаш амгы Дугуржулганың төлевилелиниде эң эвээш шалыны амыдыраарының эң кудуку шинээнге деңнээрин сүмелеп турар бис. Ол сан январь 4-те республикага 5307 рубль болган. Моон алгаш көөрге, шалының кудуку хемчээли амыдыраарының кудуку шаандан ийи ажыг катап эвээш болуп турар-дыр.

Бо чылын республиканы профэвилелдери үүгле Кунгуртугже, Кара-Хөлче, Тожуже, Мугур-Аксыиче эвес, а ол ышкаш Үш-Белдирже самолёт өртектерин чингедирин дилеп турар. Эрткен чылын ол айтырыгны Чазак шинтпирлээринден ойталаан. Бир эвес Үш-Белдирже самолёт өртөөнге дотация бериптер болза, ол курортка эмнээшкиниң бот-үнезин чиигээр, путёвкалар өртээ база эвээжээр апаары чугаажок.

— Ажылчы чоонуң кадыкшылын быжыглаарының айтырыынче кол кичээнгейин угландырары чугула. Өлүп хораар чорук төрүттүнериниңден көзүдеп турар апарганын чүүүн-биле тайылбырлаар бис? Кажан «Белокуриха» курортче дыштанып чоруурунуң путёвказының өртээ 135 муң рубль болуп турда, бистиң курорттарывысче дыштанырының путёвкаларының өртээ амга чедир билдинмес болганда, чоонуң кадыкшылының дугайын чугаалаары безин берге-дир — деп, кадык камгалал ажылдакчыларының профэвилел рескомунуң даргазы **Е. В. Черногривов** саналын эгелээн. Ол ышкаш, бо берге үеде референдумну Россияның девискээринге эрттириринге удурланып, аная хереглээр дээн 20 млрд. ажыг акшаны чоонуң социал хереглелдерине ажылаарын ол саналдаан.

Бо чарар деп турар Дугуржулга үүгле саазын кырынга эвес, а ажыл-херек кырынга боттанып турары чугула дээрзин машина тудуушкун заводунда профком даргазы **Д. А. Попков** саналынга демдеглээн. Дугуржулганың боттанып турарын Чазактындаа, профэвилелдериниң-даа талазындан хыналдага алырының чугулазын ол саналдаан.

Ыяш ажыл-агый ажылдакчыларының каттышкан профкомунуң даргазы **В. Н. Суван-оол** ол черниң ажылдакчыларының саналын, киржилгезин барымдаалавайн, тураган үүлдериң, өскерилгелерни чамдык удуртукчуларының талазындан болдуруп турарынга удурланган.

«Тыва курорт» каттыжышкынның директору А. А. Саян саналынга курорттарның амгы берге байдалын, оларга акша талазы-биле дуза негеттинип турарын чугаалаш, дуза чедиртинмес болза, чоонуң кадыкшылын быжыглаарының айтырыынга бергелер чайлаш чок тургустунуп келирин айыткан. Чазактың ажылдакчыларының талазындан оларга айтырыг тургузарга, үүгле ужур эдертир таварылгалар барын ол хомудап чугаалаан.

Ол ышкаш, пленумга харылзаа ажылдакчыларының профэвилел рескомунуң даргазы **Г. И. Захарова**, Эрзиниң харылзаа белдириниң начальниги **Т. Т. Кызыл-оол**, күш-ажыл болгаш чонну ажылга хаара тударының министриниң оралакчызы **С. Б. Аракчаа**, Чазак Даргазының бирги оралакчызы, экономика министри **В. Б. Салчак** олар санал-онал солчулгазынга киришкеннер.

Профресчөвүлелдин болгаш социал камгалал фондузунуң бюджединиң күүселдезинин болгаш 1993 чылдың сметазын бадылаарының талазы-биле плеткелдерни профресчөвүлелдин сан-хөө киризинин эртелекчизи **К. М. Сат**, социал камгалалдың девискээр фондузунуң директору **М. М. Монгуш** олар кылганнар.

Чугаалашкан айтырыглар талазы-биле доктаалдарны пленум хүлээп алган.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

Профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң парлалга төвүүнүң удуртукчузу.

Политиктиг портрет

ХАЛАШКАН 41-ГИ ПРЕЗИДЕНТ

Американың Каттышкан Штаттарының дөртен дугаар президентизи Рональд Рейган Совет Эвилелин дыка бак көрүп, ону «Империя эла» деп адаан. Биргээр чугаалларга, «Дерзин, каржы чоруктуг тергиндели-дир» деп адааны ол. Ынчангаш ону узуткаарын бодунуң кол соруглазы кылдыр саная көрген. Ынчалзажок АКШ-ка дараазында сонгулдаларга ол чуртту президентизиге 1924 чылдың июнь 12-де Милтонга (Массачусетс штат) тергиин дээн бай өг-бүлеге төрүттүнген Джордж Герберт Уокер Буш соңгуттурган. Ынчаарга Дж. Буш АКШ-тың президентизи турган үеде Совет Эвилелиниң сандарап дүшкени таварылга эвес деп чамдык кижилериң санап турарында чүвениң алыс шыны бар болуп черле магатчок боор...

...АКШ-тың дөртен бирги президентизи бодунуң албан-хүлээлгелерин дөртен ийиги—1992 чылдың ноябрьда америк администрацияның баштынынга соңгуттурган болгаш бодундан элээн аныяк базала тергиин дээн бай кижиге 1993 чылдың январь 20-де дамчыдып бергеш, Ак бажындан арай мунгаргай апарган үнүп чорупкан: оон ээзи болурундан мөнгезн-биле чарылган магатчок — АКШ-тың дараазында президент соңгулдалары болур чылда оон хары 72 болу бээр.

Дворяннар ыыгууру АКШ-ка кажан-даа турбаан чүведир. Ынчалзажок. Дж. Буштуу — АКШ-тың дөртен бирги президентизин «патрициий» — «ыыгуур салгакчызы» деп адай берген. Оон адазы хөренгитен Прескотт Буш 1895 чылда кан эзилдирер «Бакай стил кастинг» компаниянын ээзиниң болгаш президентизиниң өг-бүлеэвиге төрүттүнгеш, 55 харлыында, 1950 чылда политикаже шыныгын киргеш, ийи чыл болганда америк конгресстиң сенат кежигүнүүнге соңгуткан, Эйзенхауэр администрацизының чылдарында республиканчы партия бөлүүнүң удуртукчузу болуп, кажан оглу политикаже база суидуга бээрге, 1962 чылда халашкаш, 1972 чылда 77 харлыында өлген.

Дж. Буштуң авазын Дороти дээр. Кончуг чечен-мергеи кадай дижир: оглу соңгулда мурнунун кампаниязының үезинде телевиденнеге чүве чугаалаан, чанып келирге, авазы дораан телефониаан: «Адаа чүве чугаалап билбес-тир сен, эки өөренип ал!» Кырган Дороти шаанда, 1901 чылда инвестиция (чээли тыпсыр) компаниянын ээзи Джордж Герберт Уокериң өг-бүлезинге төрүттүнген. Ынчан оглун адазынга алдар кылдыр Джордж Герберт Уокер Буш деп адаан.

Ынчангаш бөдүүн ажылчын азы тараачын кижи Американың Каттышкын Штаттарының президентизи болурунуң аргазы амгы болгаш келир үеде көңгүс чок дөн чамдык политиктиг хайгааракчыларның чугаалап, бижип турары шын боор.

«Филлипстин академиязын» — ыыгуурттаннар ажы-төлү өөренир хуу школазы 1941 чылдың декабрь 7-де Дж. Буш дооскан — Перл-Харборже японнар халдаандан бээр ынчаарда чеди ай болган турган. Кажан ол 18 харлаан хүүнүде —1942 чылдың июнь 12-де АКШ-тың далай-шериг ужар үүлүнге эки тура-биле кирген. Делегейниң ийиги дайынының өртү улам калбарып турган ол чылдарда АКШ-тың ужудукчуларының саны чедишпее боорга, өөредилге курстарының хуусаазын он ай чедир кызырыпкан, а кажан Джордж Бушка офицер шериг дужаалын тывыскан хүнде, оон хары он тос безин четпээн. Ынчангаш АКШ-тың Шериг-Далай күштериниң төөгүзүнде эң-не аныяк офицер болган.

Дж. Буш Оожум океан девискээринге үш чыл дургузунда чаалажып келген. 58 дайынчы ужудуушкуннарны кылган. «Шылгарангай ужудуушкуннарны кылганы дээш крест» орден-биле шаннаткан. Оон бежен сески ужудуушкуну ондактыг болгаш сөөлгүзү болган. «Сан-Джаинтс» деп авианосецтен бомбалаккы тос самолеттар болгаш элээн каш шүүргедекчи-камгалакчылар 1944 чылдың сентябрь 2-де уурук-суурук агаарже көдүрүп үнген. Титисима ортулукта японнарның харылзаа болгаш тыл хандырылгазының төвүн барын бомбалазары ол.

«Ортулукче чоокшулап чорувуста, өске авианосецтерден хөй америк самолеттар биске база каттышканнар. Адаандан японнарның ол хире шыгыы боолап турганын кажан-даа көрбээн мен. Японнар бистиң халдаашкынывыс дуйгайы баш бурунгаар билген болгаш маңнап турганнар-дыр. Бомбалаар ортулуктуң кырынга ийи дугаары болуп четкен мен. Японнарның бисти боолаан снарядтары мырыцай чаныыска частып турду. Самолеттуң кедергей улуг маска-биле адаандан сопкан ышкаш болду. Самолеттуң иштинге ыш долуп келген. Оон чалгыныары база өрттенип эгелээн болгаш чалбыыш бензин саваларынче чоокшулап бар чораанын эскерип каан мен. Японнарның кырынга баргаш, дөрт бомбаны октапкаш, далайже угландыр ужудупкан мен» деп, Дж. Буш бодунуң допчу намдарынга сактып бижээн.

Далай суунуң кырынга чедип келгеш, самолеттан парашют-биле үне халыыр дугайында экипажтың кежигүннеринге Буш дужаал чарлааш, боду шурай берген. «Агаардан далай суунуң кырынче парашюттуг бадып олургаш, Делани болгаш Уайт оларны көөрүн ораддашкан мен. Ынчалзажок бодумнуң парашюдумдан өске чүү-даа көрбээн мен...» деп, Дж. Буш сактып бижээн. Штурман Джек Делани ынчан самолеттан үүнүп шыдаваан: аар бөлыгланган азы өлүрткен чадавас, а Уильям Уайтының парашюду чашылбайн барган, ону ол ажыглап билбес болган, ынчангаш октаан даш дег далай суунче караш дээн.

Дж. Буш чаасканн мырыцай эрик чоогунда суг кырынга душкен. Японнар ону тудуп алыр дээш, катер чорудупкан. Ынчалзажок бир америк самолеттун ужудукчузу япон катерин боолавышаан, ырадыр сывырыпкан. Суг адаанга чоруур америк хеме Бушту камгалап алгаш, оскээр аппарган.

АКШ-тың дөртен бирги президентизи кадай алгыже чедир оон хууда амыдыралы болгаш төөгүзү ындыг болган чүве-дир ийин. 1945 чылдың январь 6-те Барбара Пирс деп дыка чараш кыс-биле өөленген. Кажан ашаа президент болу бээрге, Барбара Буш мынча деп медеглээн: «Америк нацияның кырган-авазы болурун күзээр-дир мен».

Дж. Буш улгады берген дөрт оолдуг: Джордж, Нил, Джеб, Марвин, Дороти деп бир кыстыг, оолдарының болгаш уруунуң 11 ажы-төлү бар. АКШ-тың дөртен бирги президентизинин камгалалын хандырып турган чажыт ажылдакчылар (офицерлер) Дж. Буштуң кадайын «Транкулити» деп шолалаан. Оон утказы — ажынмас-дарынмас, томаанныг дээн...

Капиталист-миллионер болурун Буш күзеп чораан. Ынчалзажок быжыг туруштуг миллион хөренгини чыып четтикпээн: адазы ышкаш, политикаже шыныга берген, ам хөй миллион хөренгилиг миллионер болган.

АКШ-тың дөртен бирги президентизи болгуже чедир Дж. Буш политиктиг демнеселге чаңгыс эвес удаа аштырып келген. Чижээ, 1964 чылда сенаторнуң кандидады кылдыр бодун чарлаш, соңгулдалар үезинде аштырган. А 1966 чылда америк конгресстиң төлээлекчилер палатазының кежигүнүнге соңгуткан, аная ийи чыл ажыг үеде ажылдааш, бодун политиктиг көскуу ажылдакчы кылдыр көргүзүп шыдаваан. Сенатка бодунуң кандидатуразын 1970 чылда база катап деп шиткен. Ынчалза-даа соңгулдалар үезинде аштырып каан. Удаазында Ричард Никсон (АКШ-тың ынчангы президентизи) 1970 чылда Дж. Бушту Каттышкан Нациялар Организациязында АКШ-тың доктаамал төлээлекчизи кылдыр томуйлаан. «Уотергей хереэ-нин» талазы-биле Р. Никсон буруудап, 1973 чылда АКШ-тың президентизинин албан-дужаалындан дүшкеш, кеземе хөрөөнин адаанче чуглуп кире берген сөөлүнде, Дж. Бушту партиянын Национал комителинин даргазынга соңгаан. Чаа президент Джерри Форд 1974 чылда Дж. Бушту АКШ-тың Пекинде Харылзаа бюрозунуң удуртукчузунга томуйлаан, а бир чыл ажыг үе эрткенде, АКШ-тың Төп разведка эргелелиниң директорунга томуйлаан чүве-дир. А кажан демократ Джимми Картер президент болу берген сөөлүнде Дж. Буш 1977 чылда АКШ-тың төп шпион ведомствозунуң удуртукчузунуң албан-дужаалындан халашкан. Оон сөөлүнде ийи чыл бедип четпээнде Дж. Буштуң чоок өөнүү. Чикаго хоорайның эң бай банкири Джон Колкинстин бажынынга телефон медээзи дыныаткан:

— Президент болуруң аажок күзеп тур мен — деп, Буш ынчан өөнүүнге чугаалаан.

— Чүүүн президентизи болуксай бердин, Джо?

— Американың Каттышкан Штаттарының.

Бодунуң бай өөнүктериниң дузазы-биле Дж. Буш 1988 чылда Американың Каттышкан Штаттарының дөртен бирги президентизи болган. Делегейниң эң бай чурттарының бирээзинде соңгуулдалар —ол дээрге, акша шоодайларының содаазы-дыр деп, чамдык кижилериниң чугаалап турары шын-даа болгу-дур.

«НОВАЯ ЗВЕЗДА» журналдан

Солунга үнген чүүлге хамаарыштыр

ТА КАНЧАПКАНЫ ОЛ?

Моон мурнунда солунче чүве-даа бижип көрбээн мен. Бо удаада № 13 «Шын» солунда бижикчи Ульяна Аракчаа-Величконуң «Кижи тыны хилис болганы ол бе?» деп үүлүн помчааш, мээң чок болган угбамның дугайында бижээн боорга, харыы чагаана редакцияже чорудуп олур мен. Ульяна мээң угбамның эң чоок эдержир эжи чүве, оларның найыралын көрүп-даа чордум. Угбам боду-даа эжи Ульянаның дугайында бо-ла чугаалаар чораан кижи.

Кажан угбам чок апаарга, Ульяна ариындан өөрүшкүнүн оду көзүлбестээн деп бодаар мен, ол бажыңга келгенде, Люда угбамны сактып, караанын чажын бо-ла төкаптар.

Угбамның чок болганы бистиң өг-бүлевиске бүзүренчиг эвес. Ол өөнүн ээзиндеи чара бадылашкан соонда үр-даа болбаазында, 8 айда чок болган. Бодунуң бажынынга аная уругларын азырап олурган угбамны честем амыратпас турган. Бир хүн кончуг чазытыгда угбамны албаан, кыжаныл, мегелеп турган, бодунуң суурунче алгаш баргаан. Суурунга баргаш, тайгаже албадаан чыдыпкан, хөөкүй угбам аайы-биле чорупкан. Аттыг үнгеш, 5 хемниг дөртүн кешкеш, беш дугаарынга од сугга дүшкен деп дыныалы бергеи. Бажынына чаш ажы-төлдүң иези олчаан ээп келбээн...

Сөөлүнде хоорайга честем эзирик «өөм ээзин болум чок кылып каан мен» деп турганын угбамның эштери дыныаан. Бо херекти кым-даа оттурбаан, аная хеөөр олчаан барган. Кайнаар-даа хомудал бижик киирбээн бис. Чогум бис сүржүп турган бис, ынчалза-даа оон чүү-даа үнмээн.

Угбамның бичин чаш ажы-төлү авазын дыка-ла чоктадылар, дүне дембээреп, авамайлап алгыра бээрге, кижи корга бээр. Угбамның ийис эжин безин «авай-авай» деп алгыр-жып маңнап турдулар. Ол дег кээргенчиг чүве чок чорду.

Адазының кончуун, уругларын өскүссүредип каааш, дүште-даа чок, шөлээн чоруур. Чара бадылашкан соонда, ол кижиниң чүге амыратпайн турганыа? Ам сагыжы дыштанын, амырааны ол бе? Мынчалдыр чарлырга, эки болганы ол бе? Эки-багай-даа бол, честемни деп болчуп чораан мен, ам бараанын безин көре албас-тыр мен. Дөмей аная өршээл турбас.

Светлана СУНДУЙ.
Арыг-Бажы суур.

ТАҢДЫ-УУЛАНЫҢ ЭЗИРЛЕРИ

Очерк

(Уланчызы. Эгези № 37, 38 «Шында»).

Бірак эвесте чартыы өрттенип калган бижыңчыгаш чоогунга кээрге, снаряд частыышкынындан бажынын крышазы дээрже аттыга берген. Довурак-доозун, ышсыг бузундулар Ойдупааны хөме ап келген. Баштайгы үеде чүү-даа болу бергенин билбээн. Элээн болгаш шимченирге, солагай талакы буду аарышыылыг болган. Ону тоовайн, көстүп келген фриттерни чазыг чокка адып чыткан. Ол аразында бомбалакчы совет самолёттар оон кыры-биле бедик ужуп өткеш, хоорайның бодунда дайзынның быжыглалын чуура шаап турун берген. Кезек-кезек кара ыштар өй-өйде дээрже дүргеттелип үнүп, өртчалбырааш кыптыгып турган. Фриттерниң огу улам сырый дүжүп, күштелип эгелээн. Бистиң гвардейжилеривис оларга кадыг харыыны берип, пулеметчиктер Түметей, оон дузалакчызы Седип-сол, Хүүлеңмей, коргар чүрек чок дайынчы Чудурук баштаан автоматчиктер болгаш өске-даа хөй-хөй дайынчылар взвод командири Оолактың, оон дузалакчызы, улуг сержант Чүлдүмнүн үлегер-чижээ-биле чүткүлдүг бурунгаарлап, дайзының от точкаларынче кезе боолааш, чай бербейн турганнар.

Канчангаш-ла көөрге, эн бетики быжыглалдан дайзының пулеметчиктери, онгар чоогаа чаштына аарак, бурунгаарлап орган, оларның мурнунда узун кылчыгыр фашист чылангылаштыр сойган, хол чаңгыл командылап чораан. Ойдупаа оларны эскерип каааш, дурайныг лаичызының хараалыга кирип алгаш, ийи улаштыр адарга-даа тоовас, бурунгаарлаалып кел чоруур болган. Чооганың бетии кыдында чалды ажыр союп олурда, ылап шыгаагаш, базарта, ам-на кылчыгыр фашист белдирли берген. Оон соонда Ойдупаа аттыган фриттерни снайпер огу-биле чоорту-ла элээн кашты узуткаан. Ол-ла өйде соонда үнгеп орган ийи эжи база аная чедип келген. Оларның чазыг чок боолаашкынына шыдашпайн, чаъс соонда үнгүрден үнгеп ылаңнаргылаштыр шоюжаңайнып кел чораан фриттер быжыглалынче дедир союп кире берген.

Аткылажыышкыннар хүнзедир үргүлчүлээн. Даартазында бистиң снарядтарывыстын, бомбаларывыстың тевиинге тын девичээп дайзын аткаарлап эгелээн, тыва гвардейжилер дайзыннарның бетики быжыглалдарынче чаза таварып киргеш, оларны оон үндүр сызырыпканнар. Ынчан Ойдупаа өөрү-биле кады гранаталарын октап:

— Төрээн чурт дээш үүгле бурунгаар, эштер! —деп, алгырбышаан, изириге берген тутсуп орган. Дайзының октаан гранаталары атакалаан дайынчыларның аразында кээ дүшкүлеп турган, ефрейтор Саая Соспукай биле Ойдупаа оларның чанында дүшкүлээш, чазылбайн, сырынайнып чыткылаан гранаталарын кончуг дүргеп сегирип алгаш, фриттерниң боттарының быжыглалдарын өрттендир бергилеп кеп. Дайзыннарның сөөлүү быжыглалдарын гвардейжилер сылба шапкаш, оон үндүр сывырган. Тулчуушкун шөлүнде өлген-даа, балыглаткан-даа кижилер көвүдээн.

Өжээн-кылыы кыптыгып, хайыккан кижилерни бо удаада дайзыннарын бажыннар кырындан боолаан автоматтарының, пулеметтарының долуг чагдырып турган огу-даа докталдып шыдаваан, кудумчу дайзыннарынга фриттерни он-оңу-биле кыргый боолап, чыда-биле шиштеп, бурунгаарлап чораанар. Төп кудумчуүн белдириниге чоруп орда, Ойдупаанын эжи Самбуу хөнертен шоюштур барып дүшкеш, Ону көдүрүп алгаш, чаап турган октарының частыышкыннарының адаа-биле өрттенип турган бажынын ээзынга эккелген. Идик-хеви кызылмыгы хан апарган дайынчының чүрээнин согары оожумнап, чоорту-ла кораа шимдинип бар чораан. Эжиниң бакыраан олурарын билгеш, Ойдупаа дыка үр салбайн олурган. Үүгле санитар бөлүүнүң кыстары чедип келген соонда оон чорупкан.

Хоорайны дайзыннардан арыглаар дээш шыгыы демисел дүне-даа соксаваан. Аткылажыышкыннар-даа, ыдамында өрттер-даа эртенге чедир үргүлчүлээн. Тулчуушкун үүгле дүүш үезинде бичии оожумнаан. Совет шеригниң янзы-бүрү кезектери хоорайдан дайзыннарны арыглап доозун турганы ол. Ойдупаанын болгаш оон дайынчы өнүктериниң удузгайн келген хүннери ол.

Шагзырап могааш, блиндажка удумзуран кум кыны берген Ойдупаага командир чедип келгеш, дүнмазы Айыжының эртен эрте тускай дайынчы даалга күүседнп чогааш, бир эжи-биле кады келбейн баргаанын дыныаткан. Ынчан Айыжы тускай даалгалыг болуп-биле кады чораан, өске өөрү ээп келген.

Ойдупаанын командири оолак:

— Айыжы дээрге эрес-даа, кайгал-даа, белен эвестериниң бирээзи эр болгай, дээрбечилериниң аспаанче кайын кире бээр, бисти тыппайн чор боор — деп, ону оожургаткан.

Арткан дүнмаларын эдерткеш, Ойдупаа дүнмазын дилеп эгелээн. Командирнин дужаалын ёзугаар олар-биле кады ийи дайынчы база чоруткан. Чаа хостаан хоорайда дүймеп турар кижилер хөй, оларын мурнунда чораан черинге чоруурга, чүү-даа билдинмес, кудумчу бүрүзүнде, чер болганда амыраан, «сеткил-сагыжы хайыккан чон хостакчызы Совет Армияның дайынчыларынга өөрүп четтиргейин чугаалаглаар болгаш, Оларның аразында өөрээнинден ыглаңдаа, ылап, хөглеп-даа турар кижилер бар. Шак ындыг хаймнаан агымның аразындан чаңгыс кижини тып аар хуудаа турбас. Чөгел төндүр дилээш, бир болза, Айыжы эжи-биле кады аскаш, өске өөрү хезектериниге каттышкан чаңгыс боор деп тушел кылгаш Ойдупаа өөрүнче эп келген.

Мурнунда кадыг-дошкун реңг тулчуушкуннар үезинде номчуп күш четтикпээни, аалындан алган чагаазын номчуурун уламчылаан:

«Чоруткан чагааны улуг сонуургал-биле барык-ла бүгү аалдың чонунга номчудум. Сээн бижээн үүлдериниң дынаааш, кылыы хайныр, киленнээр-даа кижилер бар турду, фашист чыланнарны шак ынчаар чылча шавар ужурлуг деп, олар чугаалап турдулар. Бис база-ла, эвээш-биче-даа бол, үлүүвүс киирип келдивис, амгы үеде хостаткан областарның арат чонунга дузалаарыбиле белек чыып тур. Олар силерниң хостажын турарынар Украинаның-даа чонунуң кежин болур чадавас. Ачам, аван суг Дөңгүн-Шилгизин өргүдү, а мен бистиң өөмнээвистен Хунан-Караны салдым. Шупту-ла дөргүл-төрелдер чаагай, эки чурттап турлар. Кызыыстың өскени аажок, менээ дузалажып турар апарган, чоруткан чуруунну көргеш, чаптанчыы сүргеи, ачамга чагаа бижиирим ол дээш, оң холунун беш салаазын кызыл карандаш-биле чуруп кагды. Уруунунуң сенээ белээ ол-дур ийин, ачазы. Тиилелгелиг чедип кээрикни манап тур бис.

Сээн КАРА-КЫЗЫН».

Ойдупаа чагааны каш-даа катап номчааш, арай-ла допчу бооп-тур ийин, оон-даа хөй боорукай деп сеткили хаамаан хевирлиг орган. Ынчалза-даа ырак черден келген чагааны аажок хумагалап, карманының ханызынче суп алган...

* * *

— Эш сержант, силер аар балыглаткан-дыр силер, тулчуушкун шөлүн катташ, чорупар — деп, командир дужаган.

— Үүгле мен эвес, балыглаткан өске-даа кижилер тулчуп турар-дыр. Эжим командир, кижилеривис база эвээжээн, канчап-чоп-даа тургаш тынымның сөөлүнге чедир тулчуун чөпшээрел көрүкер — дээш, Ойдупаа оон чоруваан. Бо удаада гвардейжилер Дубно хоорайже дидими-биле атакалап кирип турганы ол. Чоорту бут шуут ууттунмас, оон дөмнээнинг дөзүнде хан чүвүрүүнүн бир талазын, идикти барык долуп келген. Ынчалзажок ол снайпер боозун хөлдей салгаш, дайзыннарны боолавышаан чыткан. Өөрү-биле кады бурунгаарлаар дээш үңгээрге, шимчеттинмес. Чүрек бакыраксап, сагыш карангылап эгелээн. Аас кургап, чараа кадып турар кылдыр суксааны ону чүден артык бергедедип келген. Ап чораан флягазында суг артыы бар боор, оон-биле оода чаъдарда аас шыгыдып аар-дыр дээш көрген — куруг болган.

«Угаан оскунуп болбас, кандыг-бир кижи менээ дузалап черле чедип кээр» деп, Ойдупаа бүзүреп чыткан. Тулчуушкун улам күштелип, частыышкынариың диңмирээшкининден чер сириңейнип турган.

Кижи берге байдалга таварышканда, хөй үүлдерни аңдара-дүңдере бодап кээр дээр болгай. Бо удаада Ойдупаага база ындыг болган. Чоорту-ла карак чайгаар шимдинип, дембээрексеп дужей берген: Элегес хемниг кыдыында Кара-кыс-биле иелээн уруун көдүрүп-алган, «төрээн черимвиг аржаан суунун чаагайын» деп ийи холдап узуп ишкеш, көрүп турарга, ол чарыкта эрик кыдыында, назылап кыраан иези чедип келген. «Улугла кижи соок сугну чү

САЛЫМНЫГ ШҮЛҮКЧҮ

Журналист Светлана Владимировна Козлованы шүлүк чогаалынга хамаарыштыр алыр болза, Тыванын тускай үнүү, ат-сураглыг айлан-кужу, ыраажызы. Аныяк орус уруг Азияның үрээ — тыва черге хып дээн чалыы назын үеэинде келгеш, Москванын Күрүне университединиң журналистика факультедин доосканындан ол «Молодежь Тувы» солунга ажылдай берген. Оон бээр барык дөртен чыл эрткен. Республиканың ажыл, амыдыралы-биле холбашкан чугула айтырыгларны солун ариынга кодүрүп, эки кижилер дугайында хөй санныг очерктерни бижип, солуннун бачым ижинге дужатса-даа, оон ады шүлүкчү кылдыр суратгый берген.

Бир эвес оон хөй санныг шүлүктериниң чыындыларын номчуур болзувусса, бистиң характарывыска ак-көк хемнерни, дагларны чүрту Тываның чурумалдыг бойдузу, ажыл-ишчилери, арыг, шынчы ынакшылы, хөглүг-омак арынышыйы характарга чуруттуп келир. Ам бистин аравыста чок-даа болза, Светлана Козлованың кады чурттаан эжи Анатолий Емельянов база сураглыг шүлүкчү, прозачы. Тыва черни аалдыныр, ажылижин оон хөгжүлдезинге өргээн бо өг-бүле тос уругларның ынак ада-иезин. Уругларының уруглары безин 11 кижи четкен. Уран талантылыг журналист өг-бүленин уругларындан ада-иезиниң чогаадыкчы ижин салгаанар безин бар.

Оон ыңай Светлана Владимировна чогаалга ханы ынакшаан, чүрээнден бердинген кижи болгаш, тыва чогаалды делегей чергелиг номчулгаже киирериге очуллурукчу чоруу-биле дузалап келген. Тываның улустун чогаалчылары Сергей Пюрбюнүн, Степан Сарыг-оолдуң, Кызыл-Эник Кудажының, Монгуш Кенин-Лопсанның болгаш өске-даа чогаалчыларның, шүлүкчүлерниң бижээн чогаалдарын орус дылче очулдурган. «Тувинская правда» солунда бөгүнге чедир ол ажылдавышаан. Хөй чыл дургузунда «Исток» дээр чечен чогаал каттыжышкынын удуртуп келген болгаш оон чамдык кежигүнери тускай номнарны парлаткан. Ында база Светлана Козлованың киирген үлүү улуг, буянныг ижи уттундурбас.

Тываның комсомол шаннаның лауреады, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы Светлана Владимировна Козлованың 60 харлаанынга тураскааткан «Өөнүктер-биле кожа орташ» деп кежээни Пушкин аттыг библиотеканың тыва чечен чогаал болгаш чурт-шинчилел киллизиниң ажылдакчылары база Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин даргазыны, хүлээлгезин күүседип турар Олег Сувакпит, Кызылдың уран чүүл училищезинин башкызы Галина Байкара, Пушкин аттыг библиотеканың киллдис эргелекчизи Любовь Чадамба, чогаалчылар Черлиг-оол Куулар, Екатерина Танова, херээжен чогаалчылар ассоциациязының даргазы, «Эне сөзү» солуннун редактору Артык Ховалыг, «Сылдысчыгаш» солуннун редактору Александр Шоюн болгаш өскелер-даа чугаалап, белектерни берген.

Ол ышкаш шүлүкчүдеи оон чогаадыкчы ажыл-ижинге, амыдырал-чуртталгазынга хамаарышкан айтырыгларны кежээнин киржикчилери салган. Тывага чечен чогаалдың болгаш культураның хөгжүлдезинге төлептиг үлүүн киирген Светлана Козловага тураскааткан ужуражылга ынчаар солун эрткен.

Сарыг-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТА: Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы, шүлүкчү Светлана Козлова Кызылдың уран чүүл училищезинин сургуулдары-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Россия Банкызының 1993 чылда үндүрген чаарткан банк билеттериниң (банкноттарының) тайылбыр бижии

Россияның Төп банкызы 100, 200, 1000 болгаш 5000 рубль үнелиг 1993 чылда үндүрген хевирлиг банк билеттерин (банкноттарны) 1993 чылдың январь 23-тен эгелээш төлевир эргилдезинче киргген.

Оон-биле холбаштыр Тыва Республиканың «национал банкызы 1993 чылда үндүрген хевирлиг чаа банкноттарны (акшаларны) чонга тайылбырлаары чугула деп санап турар.

100 РУБЛЬ ҮНЕЛИГ БИЛЕТ

Ол акшаны бүгү банкнотта дескизи-биле чуруттунган чажыт суглангы демдектиг, каразымаар бешадыр сылдыс болгаш каразымаар чалгыгланчак ак-көк болгаш кызыл өңнүг тускай удазынналчак шыйыгларлыг ак саазында 130х57 мм хемчээлдиг белеткеп кылган. Оон арын болгаш артыы талаларында колдаан өңнер көк болгаш ягаан-кызыл.

Банкноттуң арын талазында бар чүүлдер: үстүкү талазында «100» деп саннар болгаш «сто» дээн сөстер-биле дараалашкан көк дилиндек кырында бичии үжүктер-биле парлаан «Банк России» дээн көк өңнүг бижимел бар. Төп кезээнде ак-көк хөлегелиг ягаан-кызыл өңнүг «100» дээн, улуг сан, адаанда — «100 рублей» деп бижээн болгаш банкноттуң үстүү талазында шугумга дөмей көк шугум бар. Солагай талада дөрт-булуңнуг рамкада бичии үжүктер-биле тудуштур «Банк Россин» («Россияның банкызы») деп бижиктиг көк дилиндектериниң адаанда болгаш үстүнде угулзалаан кааталгада Москва Кремлиниң суургаларын болгаш Россияның тугун чураан, Россияның Чазааның бажыңының кырында чүк бүрүже тараан херелдер бетинде, үстүкү болгаш адаккы талазында булуңнарда «100» деп саннар бар.

Банкноттуң оң талазында калбак ак черде «ЦБР» («РТБ») дээн үжүктер болгаш көк-ягаан-кызыл угулзалыг «1993» деп сан бар, ол — банкнотту үндүрген чыл-дыр.

Банкноттуң солагай кезээнде—кызыы ак чер бар.

Банкноттуң артыы талазында, хөй удаа катаптаан «100» деп саннарны бичии-бичии шрифтер-биле парлааш, точкалар-биле аңгылаан, ол саннарның өңү билеттиң ортузунда көк өңден эгелээш, чоорту кыза берген болгаш төп кезээниң кыдыгларында угулзалар-биле каастап тургаш, Москва Кремлин чураан, угулзаларның кыдыгларында — 5 кызыл дыйлагар шугумнар бар болгаш «Банк России» («Россияның банкызы») деп нарын үжүктер-биле парлап каан. Кааталгалыг оң болгаш солагай талакы булуңнарда көк хөлегелиг 100 дээн ийленчек саннар бар. Адаанда көк болгаш кызыл шугумнар-биле угулзалаан черде көк өңбиле «чүс рубль» дээн сөстер бижиттинген.

Банкноттуң солагай кезээнде хос ак черде: «Россияның банкызының билеттерин өттүндүр кылыр чорукту хоойлу ёзугаар буруудадыр» — деп бижээн. Оон адаанда көк будук-биле «100» деп сан бар.

Банкноттуң оң талакы кезээнде — кызыы ак, хос чер бар, билеттиң солагай кезээнде кызыл-хүрен өңнүг будук-биле ийи үжүктүг серия-биле чеди оранныг номерни айыткан.

200 РУБЛЬ ҮНЕЛИГ БИЛЕТ

Ол акшаны бүгү банкнотта дески кылдыр чуруттунган чажыт суглангы демдектиг каразымаар бешадыр сылдыс болгаш каразымаар ак-көк болгаш кызыл өңнүг тускай удазынналчак шыйыгларлыг ак саазында 130х57 мм хемчээлдиг кылдыр кылган. Оон арын болгаш артыы талаларында өңнер ягаан-кызыл-хүрен болгаш көк.

Банкноттуң арын талазында угулзалар аразында «200» деп санны бичии шрифт-биле парлааш, точкалар-биле аңгылаан болгаш «200» дээн саннарның өңү банкноттуң солагай кыдыында кызыл өң-биле эгелээш, чоорту хүрен апарган. Оон оң талакы кыдыында үстүү кезээнде хүрен будук-биле «Банк России» деп бижээн. Төп кезээнде «200» дээн санны хөй өңнер-биле парлаан болгаш оон адаккы талазында «Двести рублей» дээн сөстер. Солагай талазында угулзалаан рамкада Москва Кремлиниң суургазын болгаш Россияның тугун чураан. Россияның Чазааның бажыңының кырында, хүнден тарап үнген херелдерлиг үстүкү болгаш адаккы булуңнарда «200» дээн саннар бар.

Банкноттуң оң талакы кезээнде ак хос чернин үстүнде хүрен өңнүг «ЦБР» деп үжүктер бар болгаш адаанда — хөй өңнүг угулзалыг «1993» деп сан бар, ол — банкнотту үндүрген чылы-дыр.

Банкноттуң солагай кезээнде — кызыы ак чер бар.

Банкноттуң артыы талазында төп кезээнде ак черде угулзаларлыг хүрен өң-биле Москва Кремлин чураан. Москва Кремлиниң дүрзүзүнүң оң болгаш солагай-даа талазында ногаандан ягаан-кызыл өңнерже хуулуп турар «200» дээн саннар көстүп турар болгаш Москва Кремлиниң адаанда «Двести рублей» дээн сөстерниң адаанда, үстүкү булуңда «200» деп саннар, а ол ышкаш билеттиң үстүкү болгаш адаккы кыдыгларын дургаар база-ла үш одуругдан тургустунган дилиндектерде «200» дээн санны бичии шрифтер-биле хөй катап парлаан.

Банкноттуң солагай кезээнде делгем ак черде: «Россияның банкызының билеттерин өттүндүр кылыр чорукту хоойлу ёзугаар буруудадыр» — деп бижээн.

Банкноттуң оң талакы кезээнде кызыы ак чер бар. Билеттиң оң талакы кезээнде кызыл-хүрен өңнүг будук-биле ийи үжүктүг серия биле чеди оранныг номери турар.

1 000 РУБЛЬ ҮНЕЛИГ БИЛЕТ

Ол акшаны бүгү банкнотта дескизи-биле чуруттунган боразымаар болгаш каразымаар беш-адыр сылдыстар хевирлиг сугланчак чажыт демдектиг ягаан-көк болгаш кызыл удазынналчак шугумнарлыг ак саазында 152×67 мм хемчээлдиг кылдыр кылган.

Банкноттуң арын болгаш артыы талаларында ногаан болгаш хүрен өңнер колдаан.

Билеттиң арын талазында ногаан болгаш хүрен шугумнар-биле үстүү кезээнде угулзалаан черде: «Банк России» деп бижээн, оон адаанда ногаан угулза ортузунда «ЦБР» деп үжүктер турар. Төп кезээнде «1 000» дээн санны үлгаттыр парлаан болгаш «Тысяча рублей» деп бижээн. Билеттиң солагай кезээнде хүрен-ногаан угулзаларлыг рамкада Москва Кремлиниң болгаш Россияның Чазааның бажыңының кырында Россияның тугунуң дүрзүзүн чураан. Хүнден тарап чоруткан херелдерлиг рамканың үстүү кезээнде «1 000» дээн санны бичии шрифт-биле дөрт одуруг кылдыр парлаан болгаш солагай талазында булуңнуң адаанда болгаш үстүнде хүрен будук-биле аңгы-аңгы хемчээлдиг кылдыр «1 000» деп санны сиилбип каан.

Банкноттуң оң талакы кезээнде ак черде: «Россияның банкызының билеттерин өттүндүр кылыр чорукту хоойлу ёзугаар буруудадыр» деп бижээн. Сарыг өңнүг угулзалар аразында «1 000» дээн сан бар, оон кырында банкнотту үндүргени «1993» чылды бижээн.

Билеттиң солагай талакы кезээнде кызыы ак чер бар.

Банкноттуң артыы талазында хүннүң ногаан болгаш ак-кызыл херелдериниң оң талазында «1 000» дээн улуг санны бижээн, оон адаанда «Тысяча рублей» деп сөс бар. Оон дал ортузунда Москва Кремлиниң дүрзү-хевири болгаш Василий Блаженныйның хүрээзи, «Тысяча рублей» дээн сөс. Банкноттуң оң талакы кезээнде кызыы ак чер бар. Кызыл-хүрен өңнүг ийи үжүк сериялыг, чеди оранныг ийи номер билеттиң солагай болгаш оң талаларының азыгларында айыттынган.

5 000 РУБЛЬ ҮНЕЛИГ БИЛЕТ

Ол акшаны Москва Кремлиниң суургазының болгаш Россияның Чазааның бажыңының кырында Россияның тугунуң дүрзүзү хевирлиг суглангы чажыт демдектиг ягаан-кызыл болгаш кызыл удазын шугумнарлыг ак саазынга 152×67 мм хемчээлдиг кылдыр үндүрген. Банкноттуң ийи талазының кол өңнери кызыл-ягаан болгаш ак-көк.

Банкноттуң арын талазында: кызыл-хүрен өңнүг шугумнардан тургустунган угулза одуруунда «Банк России» дээн бижимел болгаш оон адаа талазында — кызыл-хүрен өңнүг угулзалар-биле каастаан, оон оң талазында — «ЦБР» дээн үжүктер турар. Билеттин төп кезээнде ногаан өңнүг угулза иштинде «5 000» дээн улуг сан болгаш «рублей» дээн сөс көстүр, оон адаанда лентада «Пять тысяча» деп бижип каан. Үстүкү кезээниң солагай талазында ак-көк өңнүг «5 000» деп сан бар болгаш Москва Кремлиниң суургазының болгаш Россияның Чазааның бажыңының кырында Россияның тугунуң дүрзүзүн чураан, рамканың үстүкү кезээнде «5 000» деп сан кызыл-ягаан угулзалыг.

Банкноттуң оң талакы кезээнде хос ак черде: «Россияның банкызының билеттерин өттүндүр кылыр чорукту хоойлу ёзугаар буруудадыр» деп бижип каан. Оон адаанда — «5 000» деп сан турар. Оон кырында «1993» деп сан бар, ол — банкнотту үндүрген чылы-дыр.

Банкноттуң солагай талакы кезээнде кызыы ак чер бар, ынчаарга оон артыы талазында угулзалар аразында «5 000» деп сан болгаш «рублей» дээн сөс. Билеттиң дал ортузунда сарыг-ногаан-хүрен өңнүг геометрлиг кааталга угулзалар кырында «5 000» дээн, саннарны хөй катап бижээн болгаш Москва Кремлиниң ханаларын болгаш суургаларын сиилбип чураан, оон адаанда — «Пять тысяч рублей» деп бижээн.

Билеттиң оң талакы кезээнде кызыы ак чер бар болгаш кызыл-хүрен өңнүг ийи үжүктүг сериялыг, ийи чеди оранныг номерлерни оон оң, солагай талаларында азыгларында парлаан.

«ГЕЛЕКС»—косметиканың эн шынарлыг чап-чаа хевирлери!

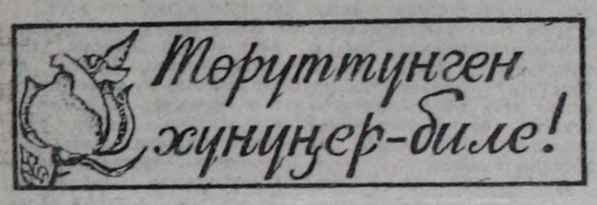

Тес-Хемге, Эрзинге болгаш Кызыл районга үжен ажыг чылдар дургузунда чоннун кадын камгалаан келген аввыс болгаш кыргаи-аввыс эмчи Белек Васильевна Сүлдүмнүн хар харлаанын таварыштыр изиг байыры чедирбишаан, кан дег кадыкшылды, аас-кежикти болгаш чедишкиннерни күзеп тур бис.

Оолдары: Артур, Чимис-оол, уругларының уруглары: Чингис, Айдын, Чимис, Соня, Ангырак, кенни Аяна.

* * *

Бистиң ынак аввыс Долчаймаа (Мария) Сотнамовна Чекен-оол март 3-те 70 харлаар. Аввыс 7 уругну, 5 оолду, 2 кысты кижизидип өстүрген. Оон уругларының уруглары шуупту 29 кижи (20 оол, 9 кыс) база уругларының уруглары —2.

Аввыс назылап, улгады-даа берген болза, бистиң ажытөлүвүстү өстүржүп, оларга чылыг идик-хепти даарап берип олурар. Бистин аввыс кончуг шевер кижи, оон даараан идикчигештерин чеже кижиниң ажы-төлү кетпеди дээр.

Аввыстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр кан дег кадыкшылды, узун назы назылаарын чүреэвистиң ханызындан күзедивис. Эн-не чараш, тааланчыг ыры сээнии болзун, ынак авай, черге чедир мөгейгештин, ошкаадывыс.

УРУГЛАРЫНДАН.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

Бүдүрүлге өөредилгезиниң мергежилдиг болгаш чогуур билиглиг мастерлерин № 5 профтехучилише ажылга чалап турар:

1. Чавыс болгаш ортумак базыышкыныг котёлдар машинистери;

2. Ниити тудуг ажылдарының дашчы-бетонщиги;

3. Дериг-херекселдер башкарар электрик;

4. Контрольдап, хемчээр приборлар болгаш автоматика башкарыкчызы;

5. Кран кожукчузу;

6. Мотористер;

7. Көдээ тудуг мастери.

8. Каннакчылар.

Ажылдакчыларның алыр шалыны өске училищелерден 25 хүү бедик.

Профтехучилищенин адреси: Кызыл хоорай, С. Тока кудумчузу, бажын № 3, кедрлар килдизи, телефону 3-03-2°.

«Шын» солунну дамчыштыр

Бистин ынак аввыс Николай Иргитович Чырынчыктын менээни-биле холбаштыр бистин эр-булевиске таварышкан улуг ажыг-шүжүгнү бистин-биле кады денге үлежип, аввысты сөөлгү орукче үдээриге улуг дузаны көргүскен Бай-Тайга кожуун чагыргазынга сан-хөө, социал камгалал киллдистеринге, үндүрүг инспекциязынга, кедээ Советке, эмнелг коммунал ажыл-агый коллективтеринге, республиканың үндүрүг инспекциязынга, Мөнгүн-Тайга райпозунга болгаш өскедаа организацияларга, эшөөргө, чоок кижилеривиске, кожадарывыска улуу-биле четтиргенивисти чүректиң ханызындан илередип тур бис.

Өөнүн ээзи, уругларындаан.

Кызыл хоорай Красноармейская 100 Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Дээди Советиниң болгаш Чазаа «Шын» солуннун редакциязының коллективи

Кол редактор Ф. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнун оралакчызы), М. М. Саая (харыысалгалыг секретарь), В. М. Сат, К. К. Сат (кол редакторнун оралакчызы), Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор—3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер—3-34-26; кол редакторнун оралакчылары —3-33-91.—3-34-17; харыысалгалыг секретарь—3-34-92; оралакчызы—3-45-93.

КИЛДИСТЕР: улус депутаттарының Советтери, политика-политиктиг болгаш социал айтырыглар—3-34-19; —3-34-98; үлетпүр—3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура, улус өөредилгези болгаш чогаал—3-39-15; 3-34-57; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; очулга—3-34-39, 3-34-93; чагаа—3-39-03; корректорлар —3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда—3-57-00 3-14-94; бухгалтерия—3-37-11.

Солун Россия Федерациязының Парлаалга болгаш медээлер министерствозунун чанында парлалганың, медээлериниң хостуг чоруун камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал черинге бүрүткеттинген

Бүрүткеттинген дугаары — Т—00007.

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бозалдары редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган фактылары, саннары болгаш өске-даа дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505».

Тыва Республиканың Парлаалга болгаш информация министерствозунун типографиязы, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 25.030. Индекс 54240. Чагыг № 39.

ТВ

МАРТ 2

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

5.55, 9.00, 15.20, 18.20, 21.20, 00.20 Дамчыдылгалар программазы. 6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.05 Фирма магадылаар. 9.20 «Кидди-видди». 9.35 «Хөлүн эрткен мегелээшкин». Хөй сериялыг уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. 10-гу сериязы. 10.35 «Миниатюра». 10.50 «Горячев болгаш өскелер-даа». Уран-чечен телесериал. 5-ки болгаш 6-гы сериялары. 11.50 «Пресс-экспресс». 12.00 Медээлер. 12.20 Ж. Сименон — «Мегрэ министрде». Телешни. 1-ги кезээ. 13.35 «Фруза». Уран-чечен телефильм. 15.00 Медээлер. 15.25 «Албан ёзузунуң медээчизи». 15.40 Адам Смиттин акша-хөрөнгизи. 16.10 «Блокнот». 16.15 «Алиса Хуулгаазыннар чуртунда». Мультфильм 2-ги болгаш 3-кү сериялары. 16.35 «Москва» журнал. 17.20 Уругларның эстрада ырызының IV фестивалы. 18.00 Медээлер. 18.25 «Билирим өске кижилер». 18.50 Телеочерк. 19.00 «Хөлүн эрткен мегелээшкин». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмнин баштайгы көргүзүү. 10-гу сериязы. (Польша). 19.55 Тема. 20.40 Тамчыктыг удукар, чаштар! 21.00 Медээлер. 21.35 Эрткен үеним фильмнери. «Эртен келинер...» 23.15 Пресс-экспресс. 23.30 Музыкалыг мозаика. 00.00 Медээлер. 00.25 —01.10 «Л-клуб».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20, 14.00, 19.55, 20.20, 23.55 Реклама. 8.25 Ажылтыр кижилериниң үеэзи. 8.55 Чөптүг чоруктун үеэзи. 9.50 «Балыктың демдээ-биле». 10.05 Улуг музыка. 11.05 Бистин садыбыс. 11.35 Телекроссворд. 12.05 «Улуг хоорайның оттары». Уран-чечен фильм. 13.30 Мультфильм. 13.40 Тараачыннар айтырыы. 14.05 «Ашеровтун бажыңы». Уран-чечен фильм (АКШ). 15.40 Телебиржа. 16.10 Шокар медээлер. 16.25 «Силерниң чазгай сеткилиннер-биле лыкытырыңар». 16.55 «Европа — Азия».

«ТЫВА» канал

17.40 Мультфильмнер. 18.10 «Факт». 18.30 «Салгалывыска чүнү арттырарыл?» Дамчыдылгага бойдус камгалалының яамызының бирги оралакчызы Ч. Х.Ооржак киржир. 19.10 «КАИ экраны». 19.40 «Тываның киноэкраннарында». 19.50 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.25 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 138-ки сериязы. 21.15 «Чаа дивертисмент». 21.45 Минарет. 22.00 «КДЭ» программазы. 22.10 Санкт-Петербургтун баледи. 22.55 Референдум. 23.10 Музыка шылгалдазы. 23.40 Россия Федерациязының Дээди Совединин сессиязында. 00.00 Медээлер. 00.20—00.25 Сылдыстар айтып турлар.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

17.40 «Чаартылга». 18.35 Чөптүг чоруктун камгалакчылары. 19.05 Антракт. 19.20 Спортчу карусель. 19.25 Хүннүн-не байырлал. 19.40—19.55 «Бурунгу Псковтун бойдус чурумалы».

КИНО

МАРТ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Мени камгалап турар кижи» (АКШ. 16 хар четпээннер киирбес) 9.30, 11.40, 13.50, 16.00, 18.10, Видеозал: **«Маңнаашкыннар»** 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Дайынны ыт соксаткан» 9.00. **«Бичии кыстар школазы»** 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Фэнит-Зон» 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

Тыва Республиканың Культура министерствозу, Тываның күрүне филармониязы, В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театры, Улусчу югаадылганын болгаш ус тызыш ажылдарының төвү, уран чүүл училищезі, культура ажылдакчыларының чогаадыкчы эвилели аныяктарның «Кузел» театрының артизи

Майдыр Тулушевич ДАСТЫҢ

хенертен мөчээни-биле холбаштыр оон төрелдериниге болгаш чоок кижилериниге ханы кажыдалды илергейлеп тур.